

Examination of the Reasons Behind the Expansion of Economic Relations between Iraq and Iran from 2010 to 2020

1. Ali. Alfayaz

2. Mohammad Sadegh. Koushki*

1. Doctoral student of Regional Studies, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Faculty of Law and Political Science, Department of Regional Studies, Tehran, Iran

Email: m.saleh313@gmail.com Received: 25.02.2024 Acceptance: 19.05.2024

*Journal of
Social-Political Studies of
Iran's Culture and History*

eISSN: 2980-9770
<http://journalspsich.com>
Vol. 2, No 4, Pp: 48-81
Winter 2023

Original research article

How to Cite This Article:

Alfayaz, A., & Koushki, M. S. (2023). Examination of the Reasons Behind the Expansion of Economic Relations between Iraq and Iran from 2010 to 2020, *spnich*, 2(4): 48-81.

© 2023 by the authors. License Iran-Mehr: The Institute for Social Study and Research, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Abstract

The economic relations between Iraq and Iran have witnessed significant expansion and flourishing over the past decade, impacting various aspects significantly. Economic relations in today's world are among the most crucial components of countries' foreign policies for action and survival in the international system. The expansion of these relations, in addition to boosting the economic flourishing of these nations, strengthens political, cultural, and regional ties. Therefore, given the importance of this matter, this research, which gathered data through documentary and library methods and implemented an analytical-descriptive approach, aims to adequately answer the main research question: What are the reasons for the expansion of economic relations between Iraq and Iran in the recent decade? The findings indicate that the role of political, social, geographical, commercial, financial, cultural, and religious factors in expanding these relations has been remarkably significant. Influential factors in the expansion of economic relations between Iran and Iraq during the studied decade include the presence of Iraqi elites close to Iran, shared religious, cultural, and political commonalities, circumvention of sanctions, the existence of a safe shared border between the two countries, and common tastes and preferences in goods along with cost-effectiveness.

Keywords: Political factors, Social factors, Geographical factors, Commercial and financial factors, Cultural and religious factors

بررسی علل گسترش روابط اقتصادی عراق و ایران در بازه 2010 تا 2020

علی الفیاض¹
محمد صادق کوشکی*²

1. دانشجوی دکتری مطالعات منطقه ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
2. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، گروه مطالعات منطقه ای، تهران، ایران

دریافت: 1402/12/27 | پذیرش: 1403/02/30 | ایمیل نویسنده مسئول: m.saleh313@gmail.com

چکیده

روابط اقتصادی عراق و ایران در یک دهه گذشته شاهد گسترش و شکوفایی زیادی بوده است که تاثیرات بسیاری از جنبه‌های مختلف داشته است. روابط اقتصادی در دنیای امروزی یکی از مهمترین مؤلفه‌های سیاست خارجی کشورها جهت بازیگری و بقاء در نظام المللی محسوب می‌شود که گسترش آن علاوه بر شکوفایی اقتصادی این کشورها، باعث تقویت پیوندهای سیاسی، فرهنگی و... در منطقه می‌شود. لذا با توجه به اهمیت این امر، در این پژوهش که داده‌های آن به روش اسنادی و کتابخانه‌ای جمع آوری و با رویکرد تحلیلی- توصیفی اجرا گردیده، سعی شده است که به سوال اصلی تحقیق، یعنی علل گسترش روابط اقتصادی عراق و ایران در یک دهه اخیر چیست، پاسخ مناسبی ارائه گردد. نتایج بررسیها نشان می‌دهد که نقش عوامل و مولفه‌های سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی، تجاری و مالی، فرهنگی و مذهبی در گسترش این روابط، بسیار چشم گیر بوده است. وجود نخبگان عراقی نزدیک به کشور ایران، اشتراکات

فصلنامه علمی مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران

شاپا (الکترونیکی): 9770-2980
[http:// journalspsich.com](http://journalspsich.com)
دوره 2 | شماره 4 | صص 81-48
زمستان 1402

نوع مقاله: پژوهشی

به این مقاله به شکل زیر استناد کنید

درون متن

(الفیاض و کوشکی، 1402)

در فهرست منابع

الفیاض، علی، و کوشکی، محمد صادق. (1402). بررسی علل گسترش روابط اقتصادی عراق و ایران در بازه 2010 تا 2020. مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران، 2(4): 81-48.

مذهبی، فرهنگی و سیاسی، دور زدن تحریم‌ها، داشتن مرز مشترک امن بین دو کشور، وجود ذائقه و سلیق مشترک در کالاها و به صرفه بودن قیمت آن‌ها، از جمله تاثیرگذارترین عوامل گسترش روابط اقتصادی ایران و عراق در دهه مورد مطالعه بوده است.

کلیدواژه‌ها: عوامل سیاسی، عوامل اجتماعی، عوامل جغرافیایی، عوامل
نجاری و مالی، عوامل فرهنگی و مذهبی.

مقدمه و بیان مسئله

ازدیرباز روابط اقتصادی میان کشورها از مهمترین مؤلفه‌های سیاست خارجی بوده است. وارد شدن بازیگران دولتی و غیردولتی در جرگه روابط اقتصادی و تجاری در مناطق مختلف و گسترش تجارت اقتصادی فیمابین آن‌ها در پرتو پیشرفتهای اقتصادی و فنی و تکنولوژیک براساس پارادیمهای جدید نظریات اقتصادی و روابط بین الملل باعث می‌شود که کشورها هر چه سریعتر به دنبال بازسازی و شکوفایی اقتصادی بدور از هیمنت کشورهای قدرتمند مسلط بر نظام بین الملل باشند.

کشور عراق به عنوان همسایه غربی که بیشترین خط مرزی را با ایران دارد، به دلیل وزن ژئوپلیتیک و ظرفیتهای اقتصادی که در این کشور وجود دارد، ایجاد روابط مناسب و حسنه با آن برای ایران بسیارمهم و تأثیرگذاراست؛ به خصوص اینکه بعد از سقوط صدام و قدرت گرفتن شیعیان در این کشور این مسئله بسیار مهم خواهد بود که بدانیم روابط ایران با دولت عراق به چه صورت متحول شده است و چه عواملی در توسعه روابط همه جانبه آن‌ها تأثیرگذار است (قائمی و قیاسی، 1402: 294).

بررسی‌های موجود نشان می‌دهد که برخی رویکردها در سیاست خارجی عراق جدید، پس از سقوط صدام و طرح ریزی نظام حقوقی حاکمیتی و استقرار نظم سیاسی نوین شکل گرفته است که با رویکردهای گذشته آن متفاوت است؛ در این راستا، صرفنظر از جهت گیریها و نوع نظام سیاسی در عراق، هر گروه از دولتمردان در بغداد فارغ از گرایشهای سیاسی و فکری، به طور بالقوه با پاره‌ای از مسائل و مشکلات ثابت در این کشور مواجه اند که در قالب کلی ساختار تأثیرگذار بر روند سیاستگذاری در عرصه خارجی این کشور قابل بررسی است (سید، زارع، 1395: 221). با مروری بر مناسبات دوجانبه و بویژه «مبانی همبستگی تاریخی، فرهنگی و ایدئولوژیک» بین ایران و کشور عراق، به مثابه بستر اساسی تولید و باز تولید، چگونگی تجارت و برقراری روابط اقتصادی و... به راحتی قابل بررسی و تجزیه و تحلیل بوده و فرصت‌ها، تهدیدها و چالش‌های اصلی این روابط قابل تبیین است (برنا، 1384: 273).

در منطقه خاورمیانه، عراق از جمله کشورهایی است که پس از سرنگونی رژیم بعث و بروز تحولات جدید که منجر به تغییر ماهیت و ویژگی‌های جدید در ساخت قدرت و سیاست آن شده که می‌توان آنرا به عنوان نقطه عطفی در روابط ایران و یکی از همسایگان خود معرفی نمود (توکلی و همکاران، 1392: 167) که به دنبال آن، آزاد سازی تجارت و افزایش تعاملات اقتصادی با کشورهای منطقه‌ای و بین المللی را شاهد بوده‌ایم. آزاد سازی تجارت باعث شد که عراق به دنبال شرکای مطمئن برای برآورده سازی نیازهای تجاری و اقتصادی و پیشرفت خود باشد. از جمله کشورهایی که گام اول را برای ورد به جلگه روابط اقتصادی عراق با کشورهای منطقه برداشت، جمهوری اسلامی ایران بود. وارد شدن ایران برای رفع نیازهای همزمان خود برای شکوفایی اقتصادی و ترمیم ساختارهای

اقتصادی خود و همچنین رفع نیازهای عراق از کالایی ضروری بسیار حائز اهمیت بوده و به همین دلیل است که در سال‌های اخیر، عراق همواره اولین و یا دومین مقصد صادراتی ایران بوده است. براساس برآوردهای صورت گرفته، ظرفیت‌های همکاری اقتصادی و تجاری سالیانه ایران و عراق حداقل ۳۰ میلیارد دلار است که چشم‌پوشی از این ظرفیت برای طرفین امکان‌پذیر نمی‌باشد (روزنامه ایران اقتصادی، 1401).

از اینرو با توجه به پیشینه و سوابق تاریخی روابط سینوسی دو کشور قبل از سقوط نظام بعث و باز کردن صفحه جدید از روابط با ایران با عراق بویژه در عرصه تجاری و اقتصادی به نوبه خود جالب توجه است و به نظر می‌رسد که به دلیل مولفه‌های همچون: دارا بودن مرز جغرافیایی طولانی میان دو کشور، روابط تاریخی و اشتراکات فرهنگی و مذهبی، وجود اپوزیسیون عراقی در خاک ایران در زمان رژیم بعث و وجود رابطه خوب نخبگان این اپوزیسیون که وارد صحنه سیاسی عراق نوین شده اند، از جمله عوامل گسترش تعاملات تجاری و اقتصادی فی مابین باشند. بعلاوه نیاز مبرم ایران برای رفع تحریم‌ها و دور زدن آن‌ها که توسط نظام بین‌الملل بر این کشور تحمیل شده است باعث شده که این کشور به دنبال ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی مناسب برای اشتراکات تجاری دو کشور بوده و به عنوان یک شریک تجاری مطمئن، در صدد گسترش روابط اقتصادی خود باشد. لذا با عنایت به مطالب یادشده، مساله اصلی پژوهش حاضر شناسایی و تحلیل عوامل و مؤلفه‌های اثرگذار بر مبادلات اقتصادی ایران با کشور عراق و نیز شناخت موانع آن است. با توجه به این مهم، پژوهش حاضر در پی آن است تا برای پرسش حاضر، یعنی: چه عواملی در گسترش روابط اقتصادی عراق و ایران در سال‌های اخیر و خصوصاً دوره 2010 تا 2020 تاثیرگذار بوده است؟ پاسخ مناسبی ارائه نماید که طی این پژوهش، نگارنده این مقاله سعی می‌نماید که با بررسی گزارشات رسمی و دولتی دو کشور و آمار و ارقام و تراز تجاری و همچنین مقالات مرتبط، به این مهم دست یابد.

پیشینه تحقیق

نتایج حاصل از بررسی نگارنده در طی فرآیند تحقیق نشان داد که اگر چه تا کنون مطالعه مرتبط و مشابهی با عنوان پژوهش حاضر انجام نگرفته است، ولی پژوهش‌های تقریباً مرتبطی در رابطه با بررسی روابط اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی میان کشور ایران و عراق انجام گرفته است که هر یک از آن‌ها بخشی از روابط موجود میان این دو کشور را به تصویر کشیده اند که از جمله جدیدترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود.

گودرزی و همکاران (1401)، در مطالعه‌ای با هدف تبیین پیشران‌های کلیدی آینده روابط ایران و عراق در افق 1401، تعداد شش مولفه کلیدی شامل: راه پیمایی اربعین، اشتراکات فرهنگی، حمایت و کمک‌های ایران به گروه‌های مقاومت (حشد الشعبی، کتائب و عصائب اهل الحق)، قرابت‌های مذهبی

شیعی، تهدیدات و منافع مشترک بین دو کشور، تقابل نظم عربی با هلال شیعی را به عنوان پیشران شناسایی نموده و نتیجه گیری کرده اند که تمرکز و استفاده از این شاخص‌ها به منظور تدوین چشم انداز و سیاستهای ج.ا.ایران جهت گسترش و تعمیق پیوندهای راهبردی با عراق در ساخت آینده مطلوب روابط دو کشور تاثیرگذار خواهد بود. پور حسن و خوشناموند (1399) در مطالعه تقریباً مشابه دیگری با هدف بررسی چگونگی شکل گیری «مرز نرم» در روابط ایران و عراق در دوره پسا صدام بیان نموده اند که با سقوط صدام و به قدرت رسیدن شیعیان در عراق و محوریت قرار گرفتن مرجعیت، پیوندهای مذهبی بین شیعیان ایران و عراق گسترش یافته و داشتن احساس تهدید مشترک هویتی در مقابل داعش، عبور گسترده مردم و کالاهای تجاری از مرز دو کشور، بازسازی عتبات عالیات، راهپیمایی میلیونی زائران شیعه در اربعین حسینی از دیگر عوامل نزدیکی دو کشور و تکوین مرز نرم بین آنها شده است. رستمی و همکاران (1398) در پژوهشی با هدف ارائه الگوی اسلامی تجارت خارجی با رویکرد دیپلماسی اقتصادی مقاومتی میان ایران و عراق نتیجه گیری نموده اند که 15 مضمون اصلی بر الگوی تجارت خارجی این دو کشور مؤثر است که از میان آنها، تغییر و تحول بنیادین به عنوان زیربنایی ترین عامل و عوامل تکمیل زنجیره تأمین، توسعه تولید و تعمیق ساخت داخل و کیفیت نهادی از الگو به ترتیب، به عنوان عوامل وابسته معرفی شده است. صادقی و همکاران (1395) در مطالعه دیگری با هدف تعیین چشم اندازی بر راهبردی شدن مناسبات دوجانبه ایران و عراق، بیان نموده اند که به رغم افزایش رقابتهای منطقه‌ای ناشی از خلاء قدرت در عراق و حضور عربستان سعودی به عنوان رقیب استراتژیک ایران در منطقه، بسترهای اصلی برای ایجاد اتحاد راهبردی در مناسبات ایران-عراق به دلایلی نظیر: اشتراکات فرهنگی، پیوندهای مذهبی و مبادلات اقتصادی و... بیش از هر زمان دیگری مهیا است و دو کشور ایران و عراق می‌توانند در راهبرد بلندمدت مناسبات سیاسی خود به اتحاد راهبردی دست یابند.

روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با روش تحلیلی-توصیفی انجام شده است که داده‌های آن به روش اسنادی-کتابخانه‌ای و با ابزار فیش برداری جمع آوری شده است که طی آن تلاش شده گردیده که با بررسی متون مرتبط موضوع تحقیق و آمار و ارقام مربوط به روابط تجاری و اقتصادی و تحلیل آنها، پاسخ مناسبی برای سوال اصلی پژوهش ارائه گردد.

پیشینه مناسبات عراق و ایران

از زمان استقلال عراق در سال 1932، یکی از بزرگترین نگرانی‌های عراق در رابطه با سیاست خارجی ایران مرزهای طولانی بین دو کشور، درازای 1300 کیلومتر بوده است. نزدیکی جغرافیایی، روابط قوی را بین ساکنان هم مرز در سالیان دراز ایجاد کرده است، که این به نوبه خود باعث سرایت

توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی شده است. این موضوع می‌تواند تاثیر بسزایی بر امنیت ملی ایران بگذارد. منابع نفتی و گازی و آبی مشترک و پوشش مناطق مرزی باعث شده عراق برای ایران بسیار مهم تلقی شود. اشتراکات دیگر مانند اقلیتهای مذهبی و قومی در رابطه دو کشور اجتناب ناپذیر است. روابط پایدار وقوی قبایل مرزی و فرامرزی دو کشور از دیگر مؤلفه‌های مهم روابطی به شمار می‌آید. از مهمترین مؤلفه‌ها در روابط دو کشور مسئله ی نفت است که عراق دومین دارنده ذخایر بزرگ نفتی جهان در اوپک است، و به دلیل وجود ذخایر نفتی در ایران باعث رقابت بین دو کشور و تاثیر گذاری عراق بر قیمت نفت جهانی می‌شود. نگاه ایران به عراق همیشه به عنوان یک رقیب برای رهبری بر خلیج فارس از سال 1958 با سرنگونی نظام پادشاهی عراق و ایجاد نظام جمهوری قوی تر شده است (تارمی¹، 2005: 28-29).

اوج نزدیکی روابط بین دو کشور در اشغال داعش

گروهک تروریستی داعش پس از اشغال شمال سوریه توانست کنترل رمادی و فلوجه در عراق را در اختیار بگیرد. در سال 2014 داعش با گسترش اقدام نظامی خویش توانست موصل (دومین شهر عراق) را تصرف کند و کنترل بخش زیادی از خاک عراق از جمله تکریت را نیز به دست گرفت. پیش روی داعش تا نزدیکی‌های بغداد، یکی از شگفتی‌های راهبردی محسوب می‌شود. ورود داعش به عراق از سال 2014، ورود به فضای حیاتی-هویت‌ی ایران تلقی می‌شد که نگرانی از تهدید این گروه علیه کشور ایران را افزایش داد (سیفی و پورحسن، 1396: 51). در حقیقت دولت‌های عراق و جمهوری اسلامی ایران به گروه‌ها به عنوان منشا بیشترین تهدید موجود می‌نگرند و در این مورد به درک مشترکی در این مورد رسیده اند. حضور مستشاری نیروهای ایرانی در عراق و تلاش برای سازماندهی نیروهای عراقی، ناشی از درک این تهدید در بین تصمیم‌گیران نظامی و سیاسی در ایران است. از این رو به نظر می‌رسد با تلاش نوسلفی‌ها برای تقویت جایگاهشان در عراق، سطح اتحادسازی در روابط تهران-بغداد ارتقا یافت و تلاش برای محدودسازی تهدید مشترک به ارتقای سطح روابط دو طرف یاری رساند. این درک مشترک با گسترش تحرکات شیعه ستیزانه داعش در عراق تشدید شده است. موضوع دیگر که این ادارک مشترک را تقویت کرد، نزدیک شدن ارتباطات بین داعش و مقامات حزب بعث و نزدیکان صدام بود. پس از تصرف مناطق شمالی عراق توسط داعش، حضور مقامات سیاسی و نظامی رژیم سابق در عرصه میدانی در کنار داعش پررنگ تر شده که نمونه آن را می‌توان در حضور عزت الدوری در میدان جنگ دید. این نزدیکی بین داعش و مقامات رژیم صدام در تقویت این درک مشترک در مورد میزان این خطر، بین سران ایران و عراق کمک کرد (سیفی و

¹ Taremi

پور حسین، 1396: 51-52). در نتیجه این موازنه تهدید بین دو کشور در برابر گروهک تروریستی داعش باعث شد که روابط این دو کشور پس از اشغال داعش به بالاترین حد ممکن در روابط نزدیک در سالیان سال برسد. هماهنگی و همسویی دو کشور در اغلب مناسبات در این دوران قابل ملاحظه است.

روابط تجاری ایران و عراق نوین

روابط اقتصادی ایران و عراق از زمان شکل گیری و استقلال این کشور در سال‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۲ تا سرنگونی رژیم بعث در سال ۲۰۰۳ به تبع روابط نامناسب سیاسی، در حد درخوری نبوده و همواره به دلایل اختلافات مذهبی، نژادی، مرزی و غیره، سردی روابط و نوعی بی اعتمادی بر روابط دو کشور حاکم بود که اوج آن در روی کار آمدن و قدرت یابی حزب بعث در عراق در سال ۱۹۶۸ تا سال ۲۰۰۳ و جنگ هشت ساله دو کشور از ۱۹۸۸ تا ۱۹۸۰ است که به تبع جنگ میان دو کشور شاهد روابط تجاری جدی فیمابین نیز نبوده ایم. بعد از سقوط بوده صدام حسین روابط دو کشور از جنگ و خصومت به همکاری در سطح سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اقتصادی تغییر یافت (سردار نیا و چیت سازان^۱، 2019: 44).

از سال ۲۰۰۵ که فرصت مناسب برای ورود شیعیان به ساختار قدرت در عراق شد، روابط سیاسی دو کشور و تعمیق نفوذ ایران در عراق و به تبع آن گسترش چشم گیر روابط تجاری دو طرف را شاهد بوده ایم. در سال ۲۰۰۵، مجلس موقت ملی رئیس جمهور و نخست وزیر دولت انتقالی را انتخاب کردند، قانون اساسی جدید عراق به همه پرسى عمومی گذاشته شد و اندکی بعد انتخابات پارلمانی این کشور نیز برگزار شد که در پی آن نظام جدید و شکل گرفت و روابط رسمی سیاسی، تجاری و غیره دو کشور در قالب دولت و نظام جدید عراق برقرار شد که در این سال شاهد جهش چشم گیر در میزان صادرات ایران به عراق و حجم مبادلات تجاری دو طرف بوده ایم. به عنوان مثال بنابر آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۴ ارزش کل مبادلات تجاری غیر نفتی ایران و عراق تنها ۲۲۰۴۷۳ دلار بوده است که در مقایسه با سال ۱۳۸۴ که ۱۲۲۳۹۶۶ هزار دلار میباشد، رشد چشم گیری داشته است و برای اولین بار از مرز یک میلیارد دلار عبور می کند. همین طور طبق آمار کارشناسی شده گمرک ارزش صادرات غیر نفتی ایران به عراق در سال ۱۳۷۷، ۲۹۷۶۰ هزار دلار بوده است که ایران را در رتبه بیست و پنجم کشورهای صادرکننده به عراق قرار و در سال ۱۳۸۴، ایران با ۱۲۲۳۹۶۶ هزار دلار صادرات به عراق رتبه دوم در بین کشورهای صادرکننده به این داد کشور را به دست می آورد که همین امر تفاوت حجم و ارزش روابط تجاری دو کشور را قبل

¹ Sardarnia & Chitsazian

و بعد از رژیم سابق در عراق نمایان می‌سازد. کشور عراق با جمعیت حدود 42,505,137 میلیون نفری و وسعت 437/072 کیلومتر مربع (سایت آماری ورلد متر¹، 2022)، یکی از بزرگترین و با صرفه ترین بازارهای مصرف در منطقه، خصوصا برای جمهوری اسلامی ایران میباشد. سطح تکنولوژی پائین در عراق، عدم توجه جدی به تولید و تک محصولی بودن اقتصاد این کشور، کمبود نیروی کار متخصص و نابودی بخش اعظمی از زیر ساخت‌های این کشور طی حمله آمریکا و متحدانش به عراق در سال ۲۰۰۳ و جنگ داخلی طولانی مدت با داعش، حرکت عراق به سمت توسعه و جمعیت رو به افزایش و نرخ رشد ۱۶/۲ درصدی، سبب شده تا این کشور نیاز ضروری به انواع کالا، اقلام و خدمات تولیدی داشته باشد و به تبع آن بیشتر وارد کننده باشد تا صادر کننده که همین امر فرصت بسیار مناسبی در اختیار ایران برای کسب بخش اعظمی از بازار عراق، قرار داده است. در این ارزیابی کشور عراق از معدود کشورهای دارای منابع و اعتبارات مالی وافری می‌باشد که به بازسازی ساختاری در تمامی زمینه‌های اقتصادی، صنعتی، کشاورزی، خدماتی، راه و ساختمان و غیره به شدت نیازمند است و هر ساله دولت این کشور هزینه‌ای معادل ۲۰۰ میلیارد دلار جهت واردات انواع کالا و خدمات و بازسازی کشور برآورد می‌نماید که در سال‌های اخیر به دلیل جنگ‌های داخلی با کمی کاهش و کندی، بخشی از این میزان هزینه می‌گردد، اما هم اکنون با اتمام اختلافات و جنگ داخلی مجددا هزینه‌های اختصاصی جهت بازسازی عراق تا ۳۰۰ میلیارد دلار در سال افزایش خواهد یافت (نجات‌نیا، ۱۳۹۸: ۱۲ و ۱۱). ذکر این نکته ضروری است که با توجه به وجود ذخایر عظیم نفت در عراق، بخش قابل توجهی از صادرات این کشور را نفت و فراورده‌های حاصل از آن شکل می‌دهد که همین امر منابع مالی کافی برای واردات انواع کالا و خدمات را در اختیار دولت این کشور قرار می‌دهد. عراق نه تنها نمایان گر اهمیت سیاسی برای ایران است بلکه همچنین از نظر اقتصادی نیز دارای اهمیت می‌باشد (موه و عبدالله^۲، 2016: 5).

همسایگی و روابط سطح بالای سیاسی دو کشور و به تبع آن تعمیق نفوذ ایران، فرصت بسیار مناسبی حتی در شرایط سخت تحریمی و فشار آمریکا بر دولت عراق برای کاهش روابط سیاسی و تجاری ایران و عراق، در اختیار جمهوری اسلامی برای گسترش بیش از پیش صادرات به عراق گذاشته است و ضمن این که در روابط تجاری ایران و عراق باید خاطرنشان کرد که میزان صادرات ایران به عراق بسیار بیشتر از واردات آن است و تا حدودی روابط تجاری یک طرفه میان دو کشور برقرار است و تراز تجاری دو کشور که در ادامه آورده خواهد شد، به شدت به نفع جمهوری اسلامی ایران است. البته توجه به این مهم هم بسیار ضروری است که ظرفیت مبادلات تجاری ایران و عراق

¹ Worldometer

² Moeh & Abdullah

بیش از آمارهای فعلی است که باید برای رسیدن به میزان و ظرفیت واقعی مبادلات فیما بین، خصوصاً صادرات ایران به عراق، با رفع موانع موجود و تقویت دیپلماسی تجاری در عراق برنامه ریزی شود (روزنامه اقتصادی ایران، 1401).

آمار ارائه شده توسط گمرک جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۷ عراق رتبه ۲۵ را از نظر میزان صادرات ایران به آن کشور را دارا بوده است که عراق در سال ۱۳۸۴ به رتبه دوم از نظر صادرات تبدیل شده و است (قربانی و صدیق محمدی، ۱۳۸۷: ۲۱۸). این امر نشان دهنده جهش بی سابقه روابط تجاری دو کشور قبل بعد از سقوط رژیم بعث در عراق می‌باشد. در واقع سقوط رژیم بعث و قدرت گرفتن شیعیانی که تا قبل از سال ۲ عرصه‌ای برای بروز و ظهور نداشتند و به دست گرفتن بخش مهمی از قدرت در عراق خصوصاً طی قانون اساسی در این کشور در سال ۲۰۰۵، شروع و بسط روابط سیاسی دو کشور و تعمیق نفوذ ایران و به دنبال آن گسترش حجم مبادلات تجاری دو کشور شکل گرفت. در حقیقت اهمیت تحولات داخلی عراق و تاثیر آن امنیت ملی و منطقهای ایران و ورود عنصر شیعیان به عرصه قدرت در عراق، این کشور را به متحد اصلی ایران در منطقه تبدیل کرد. ایفای نقش عراق به عنوان دروازه ورود و نفوذ ایران به جهان عرب، همسایگی ۱۴۵۸ کیلومتر مرز خاکی مشترک، پیوندها و اشتراکات تاریخی، مذهبی و غیره. ایران و عراق، خصوصاً روابط گسترده و عمیق سیاسی میان دو کشور، رقابت قدرتهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای نفوذ در بازار عراق، و بازار مصرفی بزرگ عراق برای صادرات ایران به این کشور و نقش و جایگاه عراق در تجارت خارجی ایران در شرایط دشوار تحریمی، اهمیت این کشور و لزوم توجه به بازار آن را دو چندان کرده است. در زمان رژیم صدام قوانین و مقرراتی در زمینه تجارت وجود داشت ولی پس از سرنگونی صدام حسین، دولت موقت ائتلافی با صدور دستورالعملهایی، اصلاحاتی بر این قانون انجام دادند که در نتیجه به آزاد سازی تجارت، سرمایه گذاری و تدوین قوانین و ایجاد موسسات در حد استانداردهای بین المللی انجامید (قربانی و صدیق محمدی، ۱۳۸۷: ۱۸۵).

این محورها بخش قابل توجهی از مقررات تجاری کشور عراق را شکل می‌دهند. ضمن این که عراق خواهان (خصوصاً دولت فعلی این کشور) گسترش روابط اقتصادی-تجاری خود با تمامی کشورها، حتی آنهایی که اختلافاتی با عراق دارند در جهت تامین منافع این کشور، می‌باشد. امروزه هیچ کشوری در جهان نمی‌تواند نیازهای اقتصادی خود را به طور کامل در مرزهای جغرافیایی خود تامین کند، از این رو کشورها ناچار به برقراری روابط اقتصادی و تجاری دوجانبه و چندجانبه در جهت رفع نیازهای خود و کسب درآمد از این راه هستند. ایران و عراق به عنوان دو کشور همسایه دارای مرز مشترک گسترده، اشتراکات فرهنگی و مذهبی و از همه مهمتر با سلح بالای روابط سیاسی و تعمیق بیش از پیش نفوذ ایران در عراق، می‌توانند روابط تجاری سطح بالایی حتی فراتر از آمارهای

فعلی داشته باشند. روابط اقتصادی خصوصا تجاری ایران و عراق زمانی ارزش بیشتری پیدا می‌کند که بازار این کشور یکی از مهمترین گذرگاه‌های تنفسی تجارت خارجی ایران در شرایط دشوار تحریم‌های اقتصادی اعمال شده از سوی آمریکا می‌باشد (اسلامی گیلانی ۱۳۹۵: ۲۵). اوج تحریم‌ها، تحریم‌های همه جانبه علیه ایران از سوی شورای امنیت، اتحادیه اروپا و آمریکا در سال ۲۰۱۰ و تشدید تحریم‌های یکجانبه آمریکا در سال ۲۰۱۸ و همزمان با خروج ایالات متحده از برجام مربوط می‌شود. البته بایستی یادآور شد که اگر چه ایالات متحده آمریکا با شرایط سخت تحریم اقتصادی که برای ایران، خصوصا در چند سال اخیر ایجاد کرده و کشورهای مختلف جهان را از هرگونه روابط اقتصادی و تجاری با ایران منع کرده است، اما این امر در رابطه با روابط ایران و عراق خیلی موثر نبوده است (به استثنای تاثیر فشار و تحریم‌ها بر کاهش مبادلات بانکی و مالی دو کشور) و عراق از سال ۲۰۰۳ و خصوصا سال ۲۰۰۵ که دولت رسمی و نظام نوین عراق شکل گرفت و نظام سیاسی عراق تغییر کرد، به طور نسبی هر ساله شاهد رشد روابط تجاری دو کشور خصوصا صادرات ایران به عراق بوده ایم به نحوی که حجم مبادلات تجاری دو کشور از ۱۲۳۲ میلیون دلار در سال ۱۳۸۴ به ۹۱۲۱ میلیون دلار در سال ۱۳۹۸ رسید. به ویژه این که دولت عراق اعلام داشته به تحریم‌های آمریکا علیه ایران نخواهد پیوست (سلطانی، ۱۳۹۸: ۵۸).

در واقع ایران با برقراری روابط تجاری با عراق و بالا بردن سطح این روابط سعی می‌کند تا تاثیر تحریم‌های آمریکا را بر اقتصاد خود کاهش دهد. عراق نیز وابستگی زیادی به واردات برق و گاز از ایران دارد و همین امر سبب شده تا ایالات متحده طرح معافیت عراق از واردات برق و گاز ایران را به طور مدام و البته کوتاه مدت تمدید کند. امروزه حجم قابل توجهی از صادرات و تجارت خارجی ما با کشور عراق است و می‌توان گفت که تراز تجاری ایران و عراق از در مقایسه با دیگر همسایگان بیشتر میباشد و از سال ۲۰۰۵ تاکنون این کشور به عنوان یکی از مهمترین بازارهای هدف ایران برای صادرات بوده است که همین امر کمک بسیار موثری به اقتصاد جمهوری اسلامی ایران و منابع ارزی آن در شرایط دشوار تحریمی کرده است. همچنین منافع اقتصادی ایرانیان در عراق افزایش یافته است که ناشی از نیاز شدید عراق به کالاهای ایرانی برای رفع نیازهای اساسی خود و تجربه برای کمک به بازسازی عراق می‌باشد (موه و عبدالله، ۲۰۰۶: ۵).

اما همانطور که قبلا نیز بیان شده است حجم و ظرفیت بازار عراق برای پذیرش صادرات غیر نفتی ایران بسیار بیشتر از آمارهای فعلی است و جمهوری اسلامی ایران با از بین بردن و یا کاستن موانع موجود در جهت صادرات بیشتر به عراق و به کارگیری دیپلماسی تجاری موثرتر می‌تواند حجم بیشتری از صادرات غیر نفتی خود را به عراق داشته باشد و از اقتصاد مبتنی بر نفت و وابستگی به آن به طور کامل عبور کند. از سوی دیگر ایران با افزایش صادرات خود به عراق می‌تواند به درآمدهای

ارزی قابل توجهی دست یابد و ذخایر ارزی خود را با توجه به شرایط تحریمی و نیاز مبرم کشور به درآمدی ارزی، بیش از پیش تقویت نماید. در واقع اهمیت این امر زمانی بیشتر می‌شود که کشور برای فراهم آوردن امنیت داخلی و خارجی و حتی کالاهای اساسی نیاز مبرمی به درآمدهای ارزی دارد. عراق در بسیاری از صنایع و کالاها نیازمند واردات است و در هیچ کالایی کاملاً بی‌نیاز از واردات نیست که واردات اقلام و صنایع صنعتی، ساختمانی، کشاورزی و غذایی از اهم واردات عراق از ایران است. حمله آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ و جنگ با داعش و به تبع آن نابودی بخش زیادی از زیرساختهای این کشور و لزوم بازسازی آن، حرکت عراق به سمت توسعه و افزایش نسبی جمعیت، نیاز این کشور را به واردات انواع تولیدات صنعتی، معدنی، ساختمانی، مواد غذایی و غیره را بیشتر کرده است که همین امر با توجه به اشتراکات تاریخی، فرهنگی، مذهبی، قرابت جغرافیایی و همسایگی و خصوصاً روابط مناسب و سطح بالای سیاسی دو کشور و تعمیق نفوذ ایران فرصت بسیار مناسبی در اختیار ایران برای افزایش صادرات خود به این کشور می‌گذارد که سبب رشد چشم‌گیر روابط تجاری ایران و عراق طی سال‌های اخیر گشته و عراق را به یکی از مقاصد اصلی صادرات ایران تبدیل نموده است (لطیف پور و سلامت، ۱۳۹۸: ۸).

یافته‌ها:

علل و عوامل متفاوتی در نزد سیاست خارجی عراق و مردم عراق وجود دارد که پیوند آن‌ها را با ایران مستحکم تر می‌کند و باعث ایجاد روابط حسنه از جمله اقتصادی و سیاسی و فرهنگی و مذهبی شود. ایران و حکومت شیعی در عراق ائتلاف استراتژیک با تشکیل اولین حکومت شیعی در جهان عرب زمینه‌های افزایش ظرفیت سازی در روابط منطقه‌ای ایران افزایش یافته است زمینه‌های تقویت ظرفیت سازی از راه نقش و عنصر شیعه در عراق جدید وقتی فراهم می‌شود که نقش عنصر شیعی در چارچوب برقراری روابط استراتژیک در حاکمیت سیاسی عراق و از آن، راه، تقویت ظرفیتهای فرصت سازی در سطح روابط دولت‌ها در زمینه‌های سیاسی-امنیتی، اقتصادی و فرهنگی تعریف شود. به عبارت دیگر استراتژیک کردن نقش عنصر شیعی به معنای تقویت و تثبیت موقعیت نقش ایران در حوزه‌های نفوذ و رقابت در منطقه و به ویژه خلیج فارس است در واقع از راه همکاری با دولت عراق ایران میتواند به بسیاری از اهداف استراتژیک خود از جمله تعریف جدید از مشارکت در ترتیبات امنیت منطقه و تنظیم روابط متعادل با جهان عرب و قدرتهای بزرگ دست یابد (سهرابی و همکاران، 1395: 188-189).

نزدیکی جغرافیایی بین دو کشور، اشتراکات مذهبی و اجتماعی و عاطفی، ارزان بودن کالاهای ایرانی برای استهلاک عراقیها، نزدیکی دو کشور در جنگ بر علیه گروهک تروریستی داعش در سال 2014، وجود مستشارین نظامی در این نبرد، رغب مؤسسات دولتی و احزاب در همکاری دوجانبه با ایران و

امضای توافقنامه‌ها و معاهدات سبب ساز نزدیکی پیش از پیش دو کشور بخصوص در مباحث تجاری شده است (السعیدی، 1401).

در ادامه به مهمترین عوامل نزدیکی عراق به ایران که بستر اولیه گسترش روابط فی مابین را فراهم می‌آورد اشاره خواهد شد:

1- روابط مذهبی بین دو کشور:

مذهب تشیع در طول تاریخ همواره باعث نزدیکی مردم دو کشور به یکدیگر شده است. از آنجا که ایرانیان و اکثر مردم عراق از مذهب تشیع پیروی میکنند این عنصر همواره باعث ارتقاء رابطه و نزدیکی فرهنگی مردم دو کشور به یکدیگر شده است عدم وجود دولت شیعی دیگر در منطقه نیز باعث اهمیت مضاعف این عامل شده است در دوره افشاریه و اوائل قاجاریه مرکزیت شیعه از ایران به عراق منتقل شد. در عراق نیز نجف از محوریت علمی برخوردار بود؛ چندان که ایرانی‌ها علاقه مند بودند برای تحصیل به آنجا بروند مجتهدان شیعی که در خارج از ایران زندگی می‌کردند، از سیطره نفوذ و نظارت قاجاریه به دور بودند و همچنین به دلایل مذهبی زیر نظر سلاطین عثمانی نیز نبودند. این وضعیت به آنان قدرت قابل توجهی داده بود نفوذ و اثرگذاری این قدرت در جریان تحریم تنباکو و سپس مشروطه خود را نشان داد. (جعفریان، 1386، 17).

از نظر روابط مذهبی هر دو کشور دارای اقلیت و توافق مذهبی شیعی هستند که به نظام حکم اسلامی اعتقاد بالایی دارند، از طرفی سیاحت دینی بین دو کشور و حرکت زائرین به سوی عتبات عالیات چه در عراق و چه در ایران به میلیونها نفر در این سالها رسیده است. تبادل علمی بین حوزه‌های علمیه قم و نجف و توافد طلبه‌های دو کشور به این حوزه‌ها رنگ خاصی را به روابط دو کشور در این سالهای پس از تغییر نظام بعث داده است (المرشدی، 1401). وجود تفاهمنامه‌های متعدد فیما بین دو کشور عراق و ایران بویژه در بعد سیاحتی و زیارتی باعث ایجاد همکاری دوجانبه و انعقاد تفاهمنامه‌هایی از جمله تفاهم نامه دوجانبه برای مقابله با قاچاق اموال فرهنگی و تاریخی، ایجاد مناطق آزاد تجاری و صنعتی میان دو کشور و برگزاری نمایشگاه صنایع دستی ایران و گردشگری ایران بوده است که توسعه و رونق امور اقتصادی و اجتماعی شهرهای مرزی را در بر داشته است (واعظ، 1394، 219).

2- پناهندگان عراقی در ایران:

یکی از مواردی که بر روابط ایران و عراق تأثیر بسیار مثبتی، گذاشت حضور طیف گسترده‌ای از شیعیان عراقی بود که همزمان با آغاز حمله عراق به ایران از طرف صدام مورد تهدید واقع شدند و به همین دلیل به ایران مهاجرت کردند این افراد در سال ۲۰۰۳ و همزمان با حمله آمریکا به عراق و سقوط صدام و از بین رفتن تسلط حزب بعث بر عراق به کشور خودشان بازگشتند و توانستند در

یک فرایند دموکراتیک به بالاترین پستهای سیاسی و اجرایی کشور عراق دست پیدا کنند. این امر یعنی ورود شیعیان به فرایند قدرت آن هم در یک فرایند کاملاً دموکراتیک چیزی بود که دولتمردان آمریکایی نیز مجبور به پذیرش آن شدند و اعلام کردند که حضور شیعیان در راس قدرت لزوماً با منافع آمریکا در تضاد نیست و پس از اعمال فشار از سوی مراجع عراق به ویژه آیت الله سیستانی و همچنین مردم از طریق تظاهرات گسترده آمریکایی‌ها مجبور شدند به این خواسته تن دهند. طبق برخی از گزارشها از زمان آغاز اخراج شیعیان در سال ۱۹۷۲ ایران تقریباً به ۷۰۰ هزار نفر از آنان پناه داده است. به همین سبب عراقی‌ها خود را مدیون ایران می‌دانند. این در حالی است که طی دهه‌های گذشته عراق میزبان روحانیون و خانواده‌های بازرگان ایرانی بود که به دلیل مسائل داخلی عراق از اواخر دهه ۷۰ به بعد ایران نقش میزبان را برای عراقی‌های ناراضی از حاکمیت به عهده گرفت. طبق برخی از گزارشها از زمان آغاز اخراج شیعیان در سال ۱۹۷۲ ایران تقریباً به ۷۰۰ هزار نفر از آنان پناه داده است. به همین سبب عراقیها خود را مدیون ایران می‌دانند. این در حالی است که طی دهه‌های گذشته عراق میزبان روحانیون و خانواده‌های بازرگان ایرانی بود که به دلیل مسائل داخلی عراق از اواخر دهه ۷۰ به بعد ایران نقش میزبان را برای عراقیهای ناراضی از حاکمیت به عهده گرفت. ابراهیم جعفری نخست وزیر سابق عراق از جمله مسئولینی است که به مدت چهار سال در ایران علیه صدام و حزب بعث فعالیت می‌نمود (جوادی ارجمند و امیرزاده، 1392، 156-161).

3- مهاجرین عراق و مشاغل آنها در ایران

مهاجرین عراقی پس از فرار کردن از دست تعقیب و گریز صدام به بهانه‌های مختلف وارد ایران شدند که به چند دسته مهم تقسیم شده‌اند. در گروه اول، تعدادی از آنها با حضور در جبهه‌های جنگ ایران و عراق سپاه بدر را تشکیل دادند که در همین راستا تعداد ده هزار نفر از شیعیان عراقی که در جنگ توسط ایران به اسارت درآمدند، خواهان پیوستن به سپاه بدر شدند. این سپاه پس از سقوط صدام و حزب بعث با جمعیتی بیش از ۱۵ هزار نفر دوباره به عراق بازگشت و به سرعت توانستند در عراق تعداد نیروهای خود را چند برابر کرده و در مقابل تهاجمات تروریستی مخالفان به مقاومت بپردازند. در گروه دوم، برخی از این مهاجرین نیز پس از ورود به ایران به ایجاد تشکلهای سیاسی - تبلیغاتی پرداختند. گروه‌هایی مانند حرکه المجاهدین مجلس اعلاى انقلاب اسلامى عراق و... از جمله آنها محسوب می‌شود. دسته‌ای دیگر نیز وارد حوزه‌های علمیه قم شدند و ضمن تحصیل علوم دینی به ترویج معارف دینی در میان شیعیان عراقی حاضر در ایران پرداختند و گاهی نیز در جبهه‌های جنگ حضور پیدا می‌کردند. پس از ۲۳ سال حضور شیعیان عراقی در ایران با سقوط صدام در سال ۱۳۸۲ پنج هزار طلبه عراقی که در حوزه علمیه قم تربیت شده بودند که همگی

سازماندهی شده و در قالب صدها کادر سیاسی که در قالب احزاب به ویژه مجلس اعلا آماده شده و پس از ورود به عراق توانستند به سرعت در استانها شهرها و حتی در روستاهای مناطق شیعه نشین که سالها بود روحانی ندیده بودند حضور پیدا کنند و مساجد و حسینیه‌های عراقی‌ها را فعال نمایند. گذشته از شخصیت‌های مذهبی، برخی از افراد طبقه تاجر و بازرگانان نیز بودند که در ایران زندگی کرده و یا حتی خود ایرانی هستند. احمد چلبی نمونه‌ای از این بازرگانان است که از یک خانواده عراقی - ایرانی است که رابطه خوبی با ایران داشته اند (جوادی ارجمند و امیر زاده، 1392، 161-156).

4- مرجعیت مشترک بین دو کشور:

روابط عمیق مذهبی بین دو کشور تا سر مرز مرجعیت مشترک بین این دو است. مرجعیت ایت الله سید علی سیستانی در عراق که مقلدانی نه فقط در کشورهای اسلامی بل در خود ایران دارد. از طرفی دیگر جمعیت نه چندان کمی از شیعیان عراق مقلدین مراجع ایرانی بالاخص سید علی خامنه‌ای و دیگر مراجع هستند که نگارنده این مقاله جزو مقلدین این مرجع و رهبر بزرگوار است. همچنین وجود احزاب و گروه‌های مقاومت مقلدین سید علی خامنه‌ای از جمله النجباء و عصائب اهل الحق و سازمان بدر و مجلس اعلی اسلامی است. رهبری جمهوری اسلامی و مراجع تقلید ایران هم بارها پیروی از دیدگاه‌ها و نظرات ایت الله سیستانی در عراق را توصیه می‌کردند و همیشه ایشان و نظراتشان را در مسائل عراق مورد تایید و تاکید قرار می‌دادند، بسیاری از مسؤولان ایرانی که به عراق سفر می‌کردند، به دیدار ایشان شتافته و سعی می‌کردند تا در همه مسائل هماهنگ عمل کنند. بخش عمده‌ای از شیعیان عراقی مقلد آیت الله سیستانی محسوب می‌شوند. دیدگاه مثبت ایت الله سیستانی نسبت به جمهوری اسلامی در تغییر دیدگاه و نزدیکی نگاه شیعیان، دولت مردان و در نتیجه دولت عراق نسبت به ایران بسیار تاثیر گذار بوده است. دیدار مقامات ارشد جمهوری اسلامی از جمله حسن روحانی، رئیس جمهوری ایران، با ایت الله سیستانی را باید از نقاط عطف روابط دو کشور تلقی کرد (پور حسن و دگیران، 1399، 88).

5- زیارت سیاحتی دینی (اربعین):

مراسم پیاده روی اربعین چندین سال پس از سقوط صدام به عنوان یک مراسم رسمی آغاز شد ولی در چند ساله اخیر به شدت افزایش یافته است و در این بین ایرانیان حضور پررنگ تری از سایر شیعیان دارند که نشانه‌ای از مرز نرم بین شیعیان ایران و عراق دارد. علاوه بر جمعیت زیادی که برای پیاده روی اربعین راهی عراق می‌شوند، کمک‌های دولت جمهوری اسلامی ایران و خود شیعیان به صورت داوطلبانه باعث کم رنگ تر شدن مرزهای جغرافیایی بین شیعیان ایران و عراق شده است؛ موکب‌های ایرانی در کنار موکب‌های عراقی به ارائه خدمات به زائرین اربعین می‌پردازند که نشان از

نزدیکی بین شیعیان ایران و عراق دارد. بررسی آمار رسمی ارایه شده نشان می‌دهد که تعداد زوار ایرانی مراسم اربعین از سال 1390 تا 1397 به ترتیب 50 هزار، 240 هزار، 480 هزار، 1 میلیون و 500 هزار نفر، 1 میلیون و 600 هزار نفر، 2 میلیون و 320 هزار و 2 میلیون 346 هزار نفر افزایش یافته است (پور حسن و همکاران، 1399، ص 92). آمار مسافرتی هوایی بین دو کشور در این دو دهه نیز که شامل پروازهای ایران به عراق در فصول مختلف سال است بسیار بالا بوده که نشان از جایگاه ویژه با اهمیت بودن حمل و نقل هوایی در روابط تجاری-فرهنگی دو کشور است. به عنوان مثال در سال‌های 2016 و 2019، تعداد هشت شرکت مسافری هوایی ایران در مجموع به ترتیب تعداد 3376 و 4151 پرواز از مقاصد متعددی همچون نجف، بغداد، اربیل و سلیمانیه به ایران و تعداد 3453 و 4104 پرواز از ایران به شهرهای یاد شده عراق داشته‌اند (دستگاه آمار وزارت برنامه ریزی عراق، 1401، سایت)

6- عوامل فرهنگی: دانشجویان عراقی در حال تحصیل در ایران:

نتایج مربوط به آمار مربوط به دانشجویان عراقی در حال تحصیل در ایران در سال 2020 در مقاطع مختلف نشان می‌دهد که در کل تعداد 54483 نفر دانشجو (41724 نفر مرد و 12759 نفر زن) در حال تحصیل در ایران هستند که در تخصص‌های گوناگون تحصیل می‌نمایند که اغلب در رشته‌های علوم انسانی در دانشگاه المصطفی و ادیان و مذاهب هستند و بقیه نیز در رشته‌های علوم پزشکی و پیراپزشکی در حال تحصیل می‌باشند. از این تعداد تعداد 4457 نفر در مقطع کارشناسی، 45386 نفر در مقطع کارشناسی ارشد، 4644 نفر در مقطع دکترا و نهایتاً 14 نفر نیز در دوره فوق دکترا مشغول می‌باشند. دلایل متعددی برای استقبال دانشجویان عراقی از دانشگاه‌های ایرانی وجود دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به مواردی مهمی همچون: نزدیک بودن مسافت بین عراق و ایران و تسهیلاتی ارایه شده به دانشجویان؛ آسان بودن دریافت ویزای تحصیلی نسبت به دیگر کشورهای همجوار؛ نزدیکی روابط فرهنگی و دینی و اشتراکات قومی دینی بین دو کشور؛ کم هزینه بودن تحصیل در ایران و زندگی و غذا و حمل و نقل در ایران نسبت به کشورهای دیگر؛ تعامل خوب و همکاری دانشگاه‌ها با دانشجویان عراقی و وجود دانشگاه‌هایی که به زبان عربی تدریس می‌دهند، اشاره نمود. بیشتر دانشجویان عراقی در شهرهای مشهد و قم و خوزستان و ایلام و کرمانشاه در حال تحصیل هستند، که علاوه بر این استان‌ها در شهرهای بزرگی چون اصفهان و تبریز و تهران و شیراز همچنین دانشجویان عراقی در حال تحصیل را شاهد هستیم (المظفر، 1401).

7- روابط امنیتی

از اشتراکات امنیتی دو کشور و دیدگاه آن‌ها درباره مسائل امنیتی منطقه‌ای می‌توان دشمنی دو کشور را در قبال رژیم صهیونیستی اشغالگر و مخالفت با هیمنت امریکا بر منطقه و استعمار نوین کشورهای غرب آسیا و سیاست خارجی مخرب امریکا در این دو کشور در زمان حوادث سال 2019 تشرین و تظاهرات و اغتشاشات عراق و هجمه امنیتی اطلاعاتی اخیر امریکا در ایران در سال 1401 و ایجاد مشکلات امنیتی و اغتشاشات و حمایت از آن‌ها از جمله موارد مشترک دو کشور است که سبب ساز نزدیکی امنیتی دو کشور علاوه بر جنگ بر علیه داعش در این سال‌ها شده است. در عرصه دیدگاه دو کشور به کشورهای عربی حوزه خلیج فارس و نگاه تصمیم سازان این کشورهای عربی به اقلیت شیعی و حاکمیت شیعه در ایران و عراق و در منطقه و دارا بودن سیاست خارجی تهاجمی نسبت به دو کشور برای ایجاد خلاء امنیتی و سیاسی سبب ساز نزدیکی دو کشور شده است. از جمله عوامل اشتراک و نزدیکی دو کشور جنگ با داعش و حمایت لوجستیک و مشاوره نظامی ایران به عراق در زمان اشغال گروهک تروریستی داعش و نزدیکی جریان مقاومت عراق به ایران است (المرشدی، 1401).

8- سیاست خارجی عراق در نگاه شهروندان به ایران:

در این رابطه می‌توانیم نتایج نظرسنجی اولویت دولت عراق در سیاست خارجی از منظر شهروندان عراقی را بیان نمائیم. یافته‌های نظرسنجی انجام گرفته توسط موسسه تحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران در خرداد ماه سال 1399 در مورد اولویت‌های سیاست خارجی عراق نشان می‌دهد که از نظر شهروندان این کشور، جمهوری اسلامی ایران کماکان می‌بایست در اولویت سیاست خارجی عراق باشد. یافته‌های این نظر سنجی که از میان 400 شهروند عراقی از قومیت‌ها و مذاهب مختلف انجام گرفته نشانگر آن است که از نظر 36.26 درصد پاسخ دهندگان، ایران همچنان از بیشترین اهمیت در سیاست خارجی عراق برخوردار است. پس از ایران ایالات متحده با 22.9 درصد اتحادیه اروپا با 16.42 درصد، کشورهای حاشیه خلیج فارس با 16.2 درصد و ترکیه با 8.22 درصد در رتبه‌های بعد قرار دارند (روزنامه دیپلماسی ایران، 1399). لذا می‌توان اذعان نمود که همچنان جمهوری اسلامی ایران مورد توجه سیاست خارجی شهروندان عراق در این دو دهه بوده است و این می‌توان عاملی برای ایجاد روابط و نقش گسترده ایران در عرصه‌های مختلف با عراق باشد.

9- دیدگاه اقتصادی و اشتراک دو کشور

ضعف سیاستگذاری اقتصادی عراق و صنف صنعتی آن از جمله تعطیل کارخانه‌های این کشور باعث شد که تجار عراق برای وارد کردن کالاهای مورد نیاز بازار عراق به دلیل نزدیکی و ارزان بودن و طول مرز بلند در وجود گذرگاه‌های رسمی متعدد بین دو کشور از شمال تا جنوب به کشور ایران روی آورند که این روی آوردن به دلیل ارزانی کالا و شباهت ذائقه دو کشور در مقایسه با دیگر

کشورهای مجاور است. در عرصه انرژی، صادرات انرژی ارزان ایران برای تولید برق در عراق در این سالها مزید بر علت همگرایی دو کشور در امور تجاری شده است. از جمله اموری که می‌توان به آن اشاره داشت تسهیل تاسیس شرکتهای خارجی مشترک و نمایندگی‌های شرکتهای خارجی در عراق باعث شد که ایران نمایندگی‌های مختلف تجاری را در عراق علاوه بر تاسیس شرکتهای تجاری مشترک برپا کند که نمونه‌ی بارز آن را می‌توان در کارخانه کاله در استان کربلاء مشاهده نمود (المرشدی، 1401).

10- روابط اقتصادی-تجاری بین دو کشور

از مولفه‌های دیگری که در روابط دو کشور موثر است، ظرفیت‌های ممتاز همکاری میان ایران و عراق است. این ظرفیت‌های ممتاز شامل وجود طولانی‌ترین مرزهای مشترک میان دو کشور در مقایسه با همسایگان دیگر، وجود شش گذرگاه مرزی و دوازده بازارچه مرزی، وجود اماکن مقدسه در داخل دو کشور و توریستی و سیاحتی بودن ایران و عراق، وجود ظرفیت‌های فوق‌العاده برای همکاری هر دو کشور در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، تجاری و اقتصادی، تجربه‌ی خوب ایران در عرصه بازسازی پس از جنگ و آمادگی انتقال این تجربیات به عراق و درنهایت، تمرکز اراده رهبران هر دو کشور بر تحکیم و توسعه‌ی مناسبات فی مابین است (توکلی و همکاران: 1392، 169).

از لحاظ اقتصادی، روابط ایران و عراق طی سال‌های اخیر گسترده و ویژه بوده است. در سال ۲۰۱۷، ایران به عنوان یکی از سه شریک اول تجاری و اقتصادی عراق معرفی شده است. در سال ۲۰۱۸، بعد از آغاز تحریم‌های آمریکا علیه ایران، برای نخستین بار ایران توانست رکورد ۹ میلیارد دلاری صادرات به عراق را ثبت کند، از ترکیه پیشی گیرد و رتبه اول را در بازار عراق کسب کند. بدین ترتیب، عراق به نخستین مقصد صادرات غیرنفتی ایران تبدیل شد. به طور کلی، حجم روابط تجاری دو کشور تقریباً ۱۳ میلیارد دلار در سال است که هدفگذاری شده تا ۲ سال آینده این رقم به ۲۰ میلیارد دلار برسد. شایان ذکر است که سفر آقای روحانی به بغداد در اسفند ماه سال گذشته و نیز سفر دو روزه عادل عبدالمهدی نخست وزیر عراق به ایران در فروردین ماه ۱۳۹۸، نه تنها از لحاظ سیاسی حائز اهمیت بود، بلکه از نظر اقتصادی نیز قابل توجه بود. مهم‌ترین دستاوردهای اقتصادی دو سفر مذکور را می‌توان شامل تاکید دو طرف بر افزایش مبادلات تجاری و اقتصادی، لایروبی ارون‌درو، اتصال راه آهن شلمچه - بصره، ضرورت همکاری در میداین نفتی مشترک، توسعه صادرات برق به عراق، ایجاد شهرک‌های صنعتی مشترک، انجام سرمایه‌گذاری‌های مشترک در حوزه‌های مختلف و نیز اعلام آمادگی کامل ایران در بازسازی عراق توسط شرکت‌های فنی و مهندسی و متخصصان ایرانی برشمرد. آمارهای جهانی نیز نشان می‌دهد که کشور عراق در سال ۱۳۹۶ حدود ۵۱ میلیارد و ۶۰۰ میلیون دلار انواع کالا از کشورهای مختلف وارد کرده است که ترکیه با صادرات

بیش از ۹ میلیارد دلار در رتبه اول، چین با صادرات ۸.۳ میلیارد دلار در رتبه دوم و ایران با صادرات ۶.۴ میلیارد دلار در رتبه سوم قرار دارند. آمارهای مربوط به سال ۱۳۹۷ نیز نشان می‌دهد که روند صادرات کالاهای ایرانی به بازار عراق از رشد قابل توجهی برخوردار بوده، به طوری که ایران در این سال، ۸ میلیارد و ۷۵۰ میلیون دلار کالا به عراق صادر کرده است؛ این رقم به جز ترانزیت، توریسم درمانی و بخشی از اقلام نفتی محاسبه شده است. این نوع روابط موفقیت آمیز اقتصادی از طریق حضور مستمر ایران در عراق، سرمایه گذاری مشترک و تجارت مشترک میان دو کشور می‌تواند تداوم یابد و ایران از طریق عراق به بازار اتحادیه عرب نیز می‌تواند دست یابد (اتاق مشترک بازرگانی ایران و عراق، 1401، سایت).

بر اساس گزارشات سالیانه گمرک جمهوری اسلامی ایران، روند صادرات و واردات بین دو کشور ایران و عراق در طی سال‌های اخیر، علیرغم فراز و فرودهای متعدد نشان می‌دهد که کشور عراق همواره به عنوان یکی از مهم ترین شرکای تجاری ایران مطرح بوده و در طی این سال‌ها؛ جزو سه کشور اول حوزه تجاری ایران بوده است. بررسی میزان صادرات و واردات دو کشور به صورت آماری از سال (1388-1389) نشان می‌دهد که ایران طی دوازده ماهه سال‌های 1388 و 1389 به ترتیب 4560 و 4539 میلیون دلار به کشور عراق صادرات داشته است. آمار مربوط به کشورهای طرف معامله با بیشترین تراز مثبت تجاری در سال 1389 برای ایران مواید این است که در این سال کشورهای عراق، افغانستان و هند به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم را کسب نموده اند. با توجه گزارشات گمرک ایران، درصد و سهم ارزش صادرات ایران به تفکیک پنج کشور عمده مقصد در سال 1389 نیز نشان می‌دهد که در این سال به ترتیب کشور چین با 17.22 درصد؛ عراق با 17.02 درصد؛ امارات متحده با 12.56 درصد؛ هند با 6.86 درصد؛ افغانستان با 5.19 درصد از کل صادرات ایران را به خود اختصاص داده اند (گزارش سالیانه گمرک ایران، 1389، سایت).

آمار مربوط به پنج کشور عمده طرف معامله در صادرات بر اساس ارزش طی دوازده ماهه سال 1390-1391 برای ایران مواید آن است که مجدداً پنج کشور عراق، چین، امارات، هند و افغانستان در هر دو سال یاد شده در رتبه‌های اول تا پنج قرار گرفته است. با این تفاوت که کشور عراق رتبه اولی خود را در سال 1390 به کشور چین داده و خود در مقام دوم قرار می‌گیرد. میزان صادرات ایران در سال 1393 نشان می‌دهد که کشور چین با اختصاص مقدار 9389 میلیون دلار و سهم 36.44 درصدی خود از کل صادرات ایران در رتبه اول مقصد صادراتی ایران قرار می‌گیرد. در همین سال کشورهای عراق (با مقدار 6485 میلیون دلار و سهم 21.38 درصدی) و امارات (با مقدار 4064 میلیون دلار و سهم 7.5 درصدی) نیز در رتبه‌های دوم تا سوم قرار می‌گیرند (گزارش سالیانه گمرک ایران، 1393، سایت).

میزان صادرات قطعی کالاهای غیر نفتی ایران به پنج کشور عمده مقصد طی سال‌های 94 و 95 نیز نشان می‌دهد که میزان صادرات به کشور عراق طی سال‌های 1394 و 1395 به ترتیب برابر 6225 و 6132 میلیون دلار در رتبه سوم و بعد از کشورهای چین و امارات قرار گرفته است. در سال 1396 نیز کشور عراق ضمن حفظ جایگاه سومی خود با سهم 13.95 درصد، وارداتی به میزان 6555 میلیون دلار از ایران داشته و همچنان به عنوان یکی از مهمترین شرکای تجاری ایران باقی مانده است. در این سال، کشورهای ترکیه و کره جنوبی نیز به همراه سه کشور چین، امارات و عراق، عمده ترین وارد کنندگان کالا از ایران بوده اند.

بررسی گزارشات آماری گمرک ایران نشان می‌دهد که میزان صادرات غیر نفتی ایران برای چهار سال 1397، 1398، 1399 و 1400 به ترتیب برابر 8991، 9026، 7431، 8901 میلیون دلار شده است که مجدداً به عنوان یک شرک تجاری مهم جزو، سه کشور اول مقصد صادراتی ایران باقی مانده است (گزارشات گمرک ایران، 1401، سایت).

بررسی گزارشات آماری مربوط به کشور عراق در رابطه با مهمترین شریک تجاری عراق نشان می‌دهد که کشور ایران در سال 2015 با صادراتی معادل 2187 میلیون دلار، سهم 5.5 درصدی از کل صادرات عراق داشته است. همین گزارش برای سال 2017 نیز نشان می‌دهد که ایران با صادراتی معادل 8758 میلیون دلار، سهمی معادل 30.1 درصد از کل صادرات به عراق را کسب نموده است که به دلیل بروز پاره‌ای از مشکلات، این میزان در سال 2021 به 2169 میلیون دلار و سهمی معادل 20.4 درصد کاهش پیدا می‌کند، اما علیرغم این کاهش؛ همچنان مهم بودن جایگاه ایران به عنوان یک صادر کننده به این کشور را نشان می‌دهد (دستگاه برنامه ریزی عراق، 1401، سایت).

11- صادرات گاز طبیعی ایران به عراق از 2010-2020

جمهوری اسلامی ایران از سال 1396 صادرات گاز به کشور همسایه عراق را برای تامین نیاز گازی نیروگاه‌های برق این کشور شروع کرده است. نیاز مبرم عراق به تامین برق و سوخت نیروگاه‌های برق رسانی از اهمیت بالایی برخوردار است. چرا که نبود برق باعث تعطیل زندگی روزمره گرفته از کارخانه جات تا مؤسسات مهم دولتی که این نیز به نوبه خود باعث رکود اقتصادی و افزایش نرخ بیکاری و عدم توسعه و پیشرفت این کشور می‌شود. لذا یکی از مهمترین مؤلفه‌های علل گستردگی روابط عراق با ایران صادرات گاز برای تامین رسانی سوخت نیروگاه‌های برقی و پتروشیمی است. ناگفته نماند که قرارداد صادرات گاز ایران به عراق از سال 1390 منعقد شد و لیکن نور را در تیر سال 1396 به چشم خود دید (روزنامه دنیای اقتصاد، 1396). صادرات گاز ایران به عراق از سال 96 از پایانه‌های نفت شهر اجرایی شد. صادرات گاز به دو مقصد بغداد و نیروگاه بصره صورت می‌گیرد

(ترازنامه انرژی ایران، 1396: 36). میزان آمار صادرات گاز ایران به عراق به دلیل اهمیت تجاری و گستردگی روابط دو کشور بسیار حائز اهمیت است.

آمارهای رسمی ایران نشان می‌دهد که حجم صادرات گاز ایران طی سه سال 1396-1398 به ترتیب برابر 2023/1؛ 2127/2 و 2561/6 میلیون متر مکعب بوده است (ترازنامه انرژی ایران، 1398-1396) که در سال‌های 1399 و 1400 به ترتیب روزانه افزایشی معادل 19 و 20 درصد را شاهد بوده است (شبکه اطلاع رسانی نفت و انرژی، 1401، سایت)

12- صادرات برق ایران به عراق از سال 2010-2020

علاوه بر صادرات گاز ایران به عراق برای رفع نیازهای برق رسانی و سوخت رسانی نیروگاه‌های برقی و کارخانه‌ها و پتروشیمی و سایر موارد حیاتی برای توسعه و پیشرفت عراق، روند تصاعدی صادرات برق مستقیم به عراق را از ایران در این سال‌ها شاهد بوده ایم. صادرات برق علاوه بر گاز باعث شده که این امر به گستردگی روابط تجاری و پیوندهای اقتصادی کمک شایانی را کند. این در حالی است که کشور عراق بیشترین حجم واردات گاز از این را در سال 1390 داشته است. شایان ذکر است که خطوط مبادله انرژی برق بین ایران و عراق از طریق (نیروگاه خرمشهر به خور الزبیر و از کرخه تا العماره به صورت هوایی و از سرپل ذهاب به خانقین و کرمانشاه به دیالی و مریوان به پنجوین و فیدر خسروی و فیدر پیرانشهر همچنین به صورت هوایی) است (ترازنامه انرژی ایران، 1390). موافقت دیوان نخست وزیری عراق و پارلمان را می‌توان در توافقنامه منعقد شده در سال 2010 بر اساس درخواست نامه وزارت نیروی عراق برای خرید برق از ایران را می‌توان شروع صادرات برق ایران به عراق دانست که بر اساس نامه 419 دیوان نخست وزیری عراق توسط مدیر عامل نیابتی نخست وزیر وقت در همان سال 2010 به امضا رسید (دبیرخانه کل شورای وزیران عراق، 2010). بر اساس آمارهای منتشره، حجم صادرات برق ایران به عراق از میزان 6600576 گیگاوات-ساعت در سال 1390، به میزان 6785564 گیگاوات-ساعت افزایش یافته است که البته طی سال‌هایی نظیر سال 1392 نیز به بالاترین میزان خود، یعنی 8731232 گیگاوات-ساعت نیز رسیده بود (ترازنامه انرژی ایران، 1390 - 1398).

13- دور زدن تحریم‌ها

آنچه تحت عنوان تجارت ایران با کشور عراق در اواسط دهه هشتاد و بعد از حمله آمریکا به عراق وجود داشته است، عمدتاً تجارت از طریق بازارهای مرزی و به نوعی داد و ستدهای پبله وری میان دو کشور بوده است. در خلال آن سال‌ها کل تجارت ایران با این کشور در خوشبینانه ترین حالت

¹ الامانی العامه لمجلس الوزراء

رقمی کمتر از ۸۰۰ میلیون دلار بود. از سال ۸۷ و با خروج آمریکایی‌ها از عراق و تقویت نقش ایران در این کشور اوضاع تجاری ایران و عراق روزهای تازه‌ای را به خود دیده است. در حالی که آمریکایی‌ها میلیاردها دلار هزینه در عراق کرده بودند اما به یمن حضور نیروهای شهید سلیمانی و تقویت مناسبات با طرف عراقی این رقم در سال‌های اخیر به مبلغی بالغ بر ۹ میلیارد دلار رسیده است. جایگاه و اهمیت این رقم زمانی آشکار می‌شود که بدانیم این رقم جدای از صادرات برق درآمدهای ترانزیتی و صادرات چمدانی ایرانی‌ها به عراق است. این در حالی است که اقتصاد ایران در بدترین شرایط تحریمی خود قرار داشته و میزان تبادلات تجاری ایران با مجموعه کشورهای اروپایی ۵۰ کشور و آمریکا که از ابتدای دولت یازدهم بر گسترش روابط تجاری با آن‌ها تاکید می‌شد حتی یک چهارم میزان صادرات ایران به عراق نیست. با این شرایط و در حالی که موانع سنگینی برای صادرات کالاهای ایرانی به خارج از کشور ایجاد شده، ایران توانسته بعد از چین و ترکیه سومین کشور تامین کننده کالاهای کشور عراق باشد. بر اساس آمارهای رسمی ایران طی سال‌های ۲۰۰۷ الی ۲۰۱۴ همواره سهمی کمتر از یک درصد از کل واردات منطقه اتحادیه اروپایی را به خود اختصاص داده است. این سهم در سال‌های اخیر به طور قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته است؛ چنانکه این رقم حتی در سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ به ترتیب به ۰۲/۰ و ۰۳/۰ درصد هم بالغ شده است. علاوه بر حجم قابل توجه مبادلات اقتصادی ایران با عراق نقش استراتژیک این کشور در دور زدن تحریم‌ها از سوی ایران نیز قابل انکار نیست. بی شک وجود شرایط مناسب اقتصادی میان ایران و عراق در سال‌های گذشته مرهون حضور و فعالیت‌های سردار شهید حاج قاسم سلیمانی در این کشور و فعالیت‌های صورت گرفته در دور زدن تحریم‌ها و افزایش عمق مراودات میان این دو کشور بوده است. از سویی دیگر از نظر اهمیت استراتژیک کشورهای حوزه مقاومت و روابط اقتصادی- سیاسی ایران با این کشورها چند مورد قابل ذکر است: الف) این کشورها به عنوان باز کننده مسیر دریای مدیترانه به سوی ایران محسوب می‌شوند. ارتباط با عراق و سوریه دسترسی به این مهم را برای ایران بسیار آسان کرده است، زیرا دسترسی به بنادر دریای مدیترانه از نظر موقعیت ژئوپلیتیکی می‌تواند تأثیرات بسیار زیادی بر صحنه اقتصاد ایران برجای بگذارد. ب) تجار ایرانی از اقلیم کردستان برای ترانزیت کالا به سوریه استفاده می‌کنند. فعال سازی این مسیر و تسریع در فعالیت‌های تجاری برای دسترسی به بازارهای سوریه می‌تواند بازارهای خوبی را در سوریه برای کالاهای ایرانی در آینده باز کند. ج) سالانه رقم قابل توجهی کالا وارد بندر ام القصر عراق می‌شود اما از آنجا که عراق کالای چندانی برای صادرات ندارد عمده این کشتیها بدون بار به مقاصد خود بازمی‌گردند. لذا با توجه به روابط اقتصادی ایران با عراق و امنیت ایجاد شده در این کشور ایران می‌تواند کالاهای صادراتی خود را به راحتی وارد بندر ام القصر کرده و با توجه به این که یکی از مشکلات تحریمی ایران در سال‌های

اخیر مسائل مربوط به حمل و نقل است و بسیاری از خطوط کشتیرانی دنیا روابط خود را با ایران قطع کرده اند، ایران می‌تواند کالاهای خود را از این طریق و بدون پرداخت هزینه‌های اضافه به بازارهای جهانی صادر نماید (نقدی پور، مختاربنده، 1400: 10-11).

14- گذرگاه‌های مرزی بین عراق و ایران

طی سالیان اخیر مناطق مرزی و مباحث مرتبط با تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و اکولوژیک این مناطق مبحث مورد توجه بسیاری از محققان و کارشناسان بوده است. این رغبت و علاقه وافر به مناطقی که در امتداد مرزهای همگرایی کشورها قرار گرفته اند، بطور مشخصی از این تصور نشأت گرفته که ممکن است این مناطق جغرافیایی ویژه موجب ایجاد سازگاری و همسانی اقتصادی در همگرایی بین کشورها گردند. در واقع از آنجا که میزان قابل توجهی از مایحتاج مردم مرزنشین کشورهای در حال توسعه از طریق مبادلات مرزی تأمین می‌شود این مناطق نقش قابل توجهی در مبادلات بین کشورهای همسایه داشته و باعث بهبود زندگی ساکنان مناطق مرزی می‌گردد. یکی از تمهیدات لازم برای پویا کردن اقتصاد نواحی مرزی، توسعه مبادلات مرزی در قالب‌های قانونمند و تسهیل شده (بازارچه‌های مرزی) است که می‌تواند محرک خوبی برای افزایش مبادلات رسمی، شکوفایی مزیت‌های نسبی و گسترش همکاری‌ها و توسعه بازارهای بین منطقه‌ای، تثبیت قیمت‌ها، جهت دهی سودهای تجاری، افزایش اشتغال و رفاه برای جامعه مرزنشین باشد. در واقع پویا کردن اقتصاد نواحی مرزی به عنوان شاخص اصلی در برقراری ارتباط بین کشورهای همسایه به عنوان شاخص امرار معاش مرزنشینان به شمار می‌رود زیرا از این طریق مردم ساکن نواحی مرزنشین می‌توانند در کنار هم و با هم از فرصت‌ها و منابع مشترک استفاده نمایند. (پیرعلی و سیادت، 1394: 4).

کشور ایران با حکومت مرکزی عراق و اداره اقلیم کرد شمال این کشور 1450 کیلومتر مرز و 9 دروازه مرزی دارد. ایران با حکومت مرکزی عراق گذرگاه‌های شلمجه در شرق بصره، دروازه مرزی الشیب در استان میسان، ضرباتیه در استان واسط، دروازه‌های سومار و منذریه در استان دیاله دارد. اداره اقلیم کرد عراق به ایران از 4 گذرگاه مرزی شامل پرویزخان، باشماق، سیران بند در سالیمانیه و حاج عمران در اربیل متصل شده است. تمامی این گذرگاه‌های بین‌المللی برای مسافربری و حمل و نقل تجاری مورد استفاده قرار می‌گیرند.

شکل 1. گذرگاه‌های مرزی عراق با ایران و ترکیه (منبع: خبرگزاری آنا تولی، 1401)

لذا با توجه به مطالب بیان شده، می‌توان دریافت که اگرچه عراق پنجمین دارنده ذخایر نفت جهان بوده و دوازدهمین کشور گازی جهان شناخته می‌شود، اما بواسطه حمله نظامی آمریکا، تحریم‌های بین‌المللی و گسترش فعالیت‌های گروه‌های تکفیری، اقتصاد قدرتمندی نداشته و درآمدهای آن در حدود 95 درصد به فروش نفت وابسته است. از اینرو با توجه به ظرفیتهای ایران در بخش‌های تولید و خدمات و متقابلاً نیازمندیها و ضعف‌های عراق در این زمینه‌ها، روابط اقتصادی تهران و بغداد در بخشهای مختلف روابط تجاری، انرژی، تبادلات مالی، حمل و نقل، بیمه، گردشگری و... از ظرفیتهای زیادی برخوردار است که در صورت داشتن راهبردی بلندمدت، فواید بیشتری برای هر دو کشور به همراه خواهد داشت، چرا که علاوه بر وجود ظرفیتهای مذکور، روابط اقتصادی ایران و عراق جدید، اساساً در چهارچوب سازه‌انگاری معنا می‌یابد؛ و همانطوریکه که در آمارهای تجاری نیز بیان شده بود، در حالیکه تجارت ایران با عراق در دهه 1370، سالانه کمتر از 500 میلیون دلار و آن هم عمدتاً در قالب بازارچه‌های مرزی بود، با روی کار آمدن دولت شیعی در عراق، روابط اقتصادی تهران و بغداد در حوزه‌های تجاری، انرژی، حمل و نقل و... در حجم قابل توجهی افزایش یافت؛ بطوریکه صادرات ایران به عراق در فاصله سال‌های 1385 تا 1398 پنج برابر افزایش یافته و به ترتیب از میزان 1791 میلیون دلار در سال 1385، به میزان 8992 میلیون دلار در سال 1398 رسید. سایه اشتراکات هویتی بر روابط اقتصادی ایران و عراق بگونه‌ای است که حتی برخی مناسبات نظیر سرمایه‌گذاری و حمل و نقل میان دو کشور نیز، عمدتاً در آن دسته از شهرهای عراق صورت می‌پذیرد که

با عناصر هویتی ایران پیوند بیشتری داشته اند. تأسیس کارخانه «شرکت کاله» در شهر کربلا در سال 1396 و یا برقراری خطوط هوایی شرکتهای هواپیمایی ایران صرفاً به فرودگاههایی مانند بغداد، نجف، اربیل و سلیمانیه که مردم آن شهرها دارای اشتراکات هویتی شیعی و یا کردی با مردم ایران هستند، از جمله این موارد است (سید تقی زاده و گودرزی، 1400: 90-91).

بحث و نتیجه گیری

در این مقاله تلاش شد تا علل گسترش روابط اقتصادی عراق و ایران مورد بررسی قرار گیرد. کشور ایران به دلیل داشتن طولانی ترین مرز مشترک خشکی باکشور عراق و همچنین قرابت نزدیک و مشترک فرهنگی، اجتماعی و دینی و موقعیت راهبردی منطقه، گزینه مناسبی جهت توسعه روابط تجاری و اقتصادی است که عمیق تر شدن این روابط نیز نیازمند مطالعه و بررسی های لازمه است. با توجه به بررسی های انجام یافته در این پژوهش، چنین برداشت می شود که روابط اقتصادی بین عراق و ایران در دوره های زمانی مختلف تحت تأثیر متغیرهای متعددی قرار گرفته اند. هر چند که برخی از این عوامل ممکن است به تحولات سیاسی و اقتصادی بستگی داشته باشند، اما همکاری ها و تبادلات اقتصادی میان دو کشور به دلیل مزایای متقابل و نیازهای مشترک ادامه یافته است. لذا در یک جمع بندی کلی، توسعه روابط اقتصادی بین عراق و ایران در بازه ی زمانی 2010 تا 2020 را می توانیم به عوامل گوناگونی مرتبط بدانیم که در زیر به برخی از مهمترین علل این گسترش اشاره می شود

-**تجارت مرزی:** ایران و عراق با تقویت تجارت مرزی خود، اقتصادهای هر دو کشور را به هم پیوند دادند. این تجارت شامل صادرات و واردات محصولات کشاورزی، مواد غذایی، مواد اولیه صنعتی، و سایر کالاها می شود.

-**تبادل انرژی:** عراق به عنوان یکی از مهمترین مشتریان نفتی ایران، نفت خود را از این کشور وارد می کند. همچنین، هر دو کشور در زمینه همکاری در حوزه های گاز طبیعی، پتروشیمی و توسعه پروژه های انرژی هستند.

-**سیاست مشترک در موضوعات منطقه ای:** تطابق در دیدگاه ها و سیاست های منطقه ای به ویژه در موضوعات مشترک مانند مبارزه با تروریسم، پایداری منطقه، و حل بحران ها، از جمله عواملی است که همکاری اقتصادی بین این دو کشور را ترویج می کند.

-**تسهیلات بانکی و مالی:** ایجاد تسهیلات بانکی و مالی برای تسهیل در تبادلات تجاری و سرمایه گذاری های مشترک، نقش مهمی در توسعه روابط اقتصادی این دو کشور ایفا می کند.

- سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک: عراق و ایران در زمینه سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک، از جمله پروژه‌های صنعتی، ساختمانی، و انرژی به همکاری پرداخته‌اند، که این موضوع نه تنها به توسعه اقتصادی هر دو کشور کمک می‌کند بلکه ارتقاء همکاری‌های دوجانبه را نیز تسهیل می‌کند.

- تأثیرات تحریم‌ها: تحریم‌های اقتصادی علیه ایران باعث شد که این کشور به سمت دیگرین بازارها جلب توجه کند و عراق به عنوان یکی از شرکای مهم اقتصادی برای ایران انتخاب شود.

- تأثیر عربستان و ایالات متحده: روابط اقتصادی بین عراق و ایران تحت تأثیر سیاست‌های عربستان و ایالات متحده قرار دارد. برخی اوقات، افزایش فشارها یا تسهیلات تحریم‌ها تأثیرگذار بر روابط اقتصادی این دو کشور بوده است.

- تأثیرات بحران‌های امنیتی: بحران‌های امنیتی در مناطق مرزی و مختلف عراق ممکن است به عنوان یک مانع برای تجارت و سرمایه‌گذاری‌های مشترک ایستاده باشد. این امور می‌تواند تأثیر منفی بر روابط اقتصادی دو کشور داشته باشند.

- اقتصاد جهانی و نوسانات قیمت نفت: نوسانات قیمت نفت و تحولات در بازارهای جهانی اقتصادی ممکن است تأثیرگذار بر وضعیت اقتصادی دو کشور باشد. هر دو کشور به عنوان صادرکننده وابسته به درآمد نفت، این نوسانات را تجربه کرده‌اند.

- آسیب‌پذیری به تغییرات سیاسی: تغییرات در سیاست‌های داخلی یا خارجی هر یک از کشورها می‌تواند تأثیری بر روابط اقتصادی دوجانبه داشته باشد. در صورت تغییر در سیاست‌های خارجی یا داخلی یکی از دو کشور، ممکن است روابط اقتصادی تحت تأثیر قرار گیرد.

- توسعه زیرساخت‌ها: توسعه زیرساخت‌ها در عراق و ایران، از جمله راه‌ها، بنادر، و تسهیلات حمل‌ونقل، می‌تواند به تحقق تجارت و تبادلات اقتصادی بیشتر کمک کند.

- سیاست‌های تشویقی دولتی: سیاست‌های تشویقی دولتی به منظور جلب سرمایه‌گذاری‌ها و توسعه تجارت میان دو کشور می‌تواند موثر باشد. ارائه تسهیلات مالی، مالیاتی، یا حتی تسهیلات ویژه برای سرمایه‌گذاری‌ها می‌تواند این روند را تشویق کند.

در یک دسته بندی کلی و با استفاده از نتایج مقاله، دلایل گسترش روابط اقتصادی ایران و عراق در بازه 2010 تا 2020 را می‌توانیم به 5 دسته کلی تقسیم بندی نمائیم که به ترتیب: عوامل سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی، تجاری و مالی، فرهنگی و مذهبی، می‌باشند که مولفه‌های مربوط به هر یک از این 5 دسته را نیز می‌توان بطور خلاصه و به شرح زیر ارائه نمود:

• مهمترین مولفه‌های علل سیاسی

-**تطابق در سیاست‌های خارجی:** تطابق در دیدگاه‌ها و سیاست‌های خارجی دو کشور در مسائل منطقه‌ای، به خصوص در مواقع بحرانی مانند تهدید تروریستی یا ناپایداری در مناطق همسایه، باعث تشویق به همکاری‌های اقتصادی می‌شود.

-**تأثیر تحریم‌ها:** تحریم‌های اقتصادی علیه ایران باعث شد که این کشور به دنبال دیگرین بازارها و شرکای تجاری جهت تبادلات اقتصادی باشد. این وضعیت موجب گسترش روابط اقتصادی با عراق به عنوان یکی از شرکای مهم ایران در منطقه می‌شود.

-**حفظ پایداری منطقه:** هر دو کشور به دنبال حفظ پایداری در منطقه هستند و این نگرش مشترک باعث می‌شود که در مسائل امنیتی و سیاسی با یکدیگر همکاری کنند و این همکاری در نهایت تأثیر مستقیم بر روابط اقتصادی دوجانبه دارد.

-**تبادل در حوزه نظامی:** تبادلات نظامی و همکاری در حوزه امنیتی میان دو کشور این امکان را ایجاد کرده است که در زمینه‌های اقتصادی نیز همکاری بیشتر صورت گیرد.

-**شرایط آسایش برای تجارت مشترک:** ایجاد شرایط ملایم و مساعد برای تجارت مشترک، از جمله حذف موانع مالیاتی و گمرکی، تسهیل در تبادلات ارزی، و حل و فصل مسائل مربوط به تجارت، از عواملی است که به گسترش روابط اقتصادی بین دو کشور کمک کرده‌اند.

-**توافق‌نامه‌های دوجانبه:** امضای توافق‌نامه‌های مختلف اقتصادی، تجاری، و انرژی میان دو کشور، شامل معاهده‌های همکاری مالی، تسهیلات بانکی، و توافق‌نامه‌های تجاری، تحت عنوان یکی از علل اصلی گسترش روابط اقتصادی می‌باشد.

-**تأثیر اقتصادی درون‌زمینه:** شرایط اقتصادی در دو کشور می‌تواند به عنوان عاملی مؤثر در تقویت روابط اقتصادی باشد. به عنوان مثال، نیاز به منابع اقتصادی و توسعه در عراق می‌تواند باعث شود که این کشور به دنبال تعاملات اقتصادی بیشتر با ایران باشد.

-**توسعه پروژه‌های مشترک:** سیاست حمایت از پروژه‌های مشترک در زمینه‌های انرژی، صنعت، و ساختمانی، باعث ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری و همکاری اقتصادی مشترک می‌شود.

• مهمترین مولفه‌های علل اجتماعی

تقارن جمعیت و فرهنگ: تقارن جمعیت و فرهنگ مشابه میان دو کشور، از جمله عناصری است که می‌تواند به تسهیل در ارتباطات اجتماعی و فرهنگی بین مردم دو کشور کمک کند. این تقارن ممکن است تبادل فرهنگی و اجتماعی را ترویج کرده و بر روابط اقتصادی مثبت تأثیر بگذارد.

نیازهای مشترک: نیازهای مشترک اجتماعی و اقتصادی میان مردم دو کشور، از جمله نیازهای مسکن، اشتغال، بهداشت، و تحصیلات، می‌تواند به عنوان یک محرک برای همکاری‌های اقتصادی باشد.

تبادلات فرهنگی: تبادلات فرهنگی، همچون تبادل هنری، ادبی، و موارد مشابه، نقش مهمی در افزایش آگاهی مردم دو کشور نسبت به یکدیگر داشته و ارتباطات فرهنگی و اجتماعی را تقویت کرده است.

تأثیرات مهاجرت: مهاجرت بین دو کشور و وجود جوامع ایرانی در عراق و بلعکس، به وجود آورده است. این جوامع می‌توانند نقشی در ارتقاء ارتباطات اجتماعی و اقتصادی میان دو کشور ایفا کنند. **توسعه گردشگری:** توسعه صنعت گردشگری و جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی در هر دو کشور، می‌تواند گردشگران را به سفر به یکدیگر و ایجاد تبادلات فرهنگی و اقتصادی ترغیب کند.

تأثیرات رسانه‌ها: رسانه‌ها به عنوان یک وسیله تأثیرگذار در ارتباطات اجتماعی و فرهنگی میان مردم دو کشور، می‌توانند نقش مثبتی در افزایش همدردی و درک متقابل ایفا کنند.

توسعه آموزش: همکاری در زمینه آموزش و تحصیلات عالی میان دو کشور می‌تواند به ارتقاء دانش و فهم مشترک میان جوانان دو کشور و در نتیجه توسعه روابط اقتصادی کمک کند. تبادل دانشجو بین دو کشور از مصادیق بارز توسعه آموزش هست.

• مهمترین مولفه‌های علل مالی و تجاری

- **تبادلات نفتی:** عراق یکی از بزرگ‌ترین مشتریان نفت ایران بوده است. تبادلات نفتی و وابستگی به منابع انرژی نفتی به گسترش روابط اقتصادی بین دو کشور کمک کرده‌اند.

- **تبادلات مرزی:** ایجاد تسهیلات مرزی و حذف موانع تجاری و گمرکی، از جمله علل توسعه تجارت مرزی و همکاری اقتصادی بین عراق و ایران می‌باشد.

- **همکاری در حوزه‌های انرژی:** همکاری در زمینه‌های نفت و گاز، توسعه پروژه‌های انرژی، و تبادل فناوری‌های مرتبط با صنعت نفت به گسترش روابط اقتصادی کمک کرده است.

- **سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک:** سرمایه‌گذاری در پروژه‌های صنعتی، ساختمانی، و انرژی در هر دو کشور، به ویژه در زمینه‌های نفت و گاز، از عوامل مؤثر در توسعه روابط اقتصادی بین دو کشور می‌باشد.

- **تسهیلات بانکی و مالی:** ایجاد تسهیلات بانکی و مالی برای تسهیل در تجارت و انجام معاملات مالی بین دو کشور، از جمله عوامل ترویجی برای گسترش روابط اقتصادی می‌باشد.

-**منافع متقابل:** تطابق در نیازها و منافع متقابل اقتصادی، به خصوص در زمینه‌هایی که هر دو کشور به عنوان ضعیف‌تر یا نیازمند به هم متکی هستند، از عوامل تقویت گسترش روابط اقتصادی می‌باشد.

-**تأثیر تحریم‌ها:** تحریم‌های اقتصادی علیه ایران موجب شد تا این کشور به سمت دیگرین بازارها جلب توجه کند، و عراق به عنوان یکی از شرکای اصلی ایران در زمینه تجارت و همکاری اقتصادی انتخاب شود.

-**تبادلات مالی و ارزی:** تسهیل تبادلات مالی و ارزی، از جمله ارائه مکانیسم‌های مناسب برای تسویه معاملات، به گسترش تجارت و سرمایه‌گذاری‌های مشترک کمک کرده است.

-**همکاری در حوزه پتروشیمی:** همکاری در توسعه صنایع پتروشیمی و تولید محصولات پتروشیمی، از جمله عللی است که به توسعه روابط اقتصادی میان عراق و ایران کمک کرده است.

• مهمترین مولفه‌های علل فرهنگی و مذهبی

-**همبستگی فرهنگی و زبانی:** ایران و عراق از لحاظ فرهنگی و زبانی به شدت همبستگی دارند، که این امر می‌تواند به روابط اقتصادی تسهیل بخشد. وجود این اشتراکات فرهنگی ممکن است باعث ایجاد اعتماد بیشتر بین تجار و سرمایه‌گذاران دو کشور شود.

-**تأثیرات مذهبی:** مذهب شیعه در هر دو کشور اغلب جامعه را شکل داده و تأثیر بزرگی بر فرهنگ و ارتباطات اجتماعی دارد. این تشابه مذهبی می‌تواند به ایجاد ارتباطات نزدیکتر و ایمان بیشتر به همکاری‌های اقتصادی منجر شود.

-**زیارتگاه‌های مشترک:** وجود زیارتگاه‌های مذهبی مشترک بین دو کشور مانند نجف و کربلا در عراق و قم و مشهد در ایران، می‌تواند به تعاملات فرهنگی و اقتصادی بین مردم دو کشور کمک کند.

-**همکاری در محافل فرهنگی:** همکاری در محافل فرهنگی، از جمله تبادلات هنری، ادبی، و تئاتر، ممکن است به افزایش تعاملات اقتصادی بین دو کشور منجر شود.

-**روایای مشترک در توسعه:** ممکن است مفهومی از رؤیا و اهداف مشترک در توسعه اقتصادی و اجتماعی در دو کشور، انگیزه‌های بیشتری برای همکاری اقتصادی ایجاد کند.

-**تبادلات فرهنگی در حوزه علم و آموزش:** تبادلات در زمینه علم و آموزش، مانند تبادل دانشجویان و اساتید، می‌تواند به ارتقاء فرهنگ تحقیق و توسعه و افزایش توانمندی‌های علمی دو کشور کمک کرده و در نتیجه به توسعه اقتصادی منجر شود.

- **احترام به ارزش‌های مشترک:** احترام به ارزش‌ها و تاریخچه‌های مشترک، از جمله دوران اسلامی و تاریخ اسلامی در دو کشور، می‌تواند احساس همبستگی را تقویت کرده و اقتصاد دوجانبه را تشویق نماید.

• مهمترین مولفه‌های علل جغرافیایی

- **مرز مشترک:** وجود مرز مشترک بین دو کشور، تسهیل در تبادلات تجاری و حرکت آزاد افراد و کالاها را فراهم کرده و به ایجاد روابط اقتصادی فعال کمک کرده است.

- **توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل:** توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل در مناطق مرزی، از جمله جاده‌ها، راه‌آهن‌ها، و تسهیلات حمل‌ونقل مرزی، به گسترش تجارت و تبادلات اقتصادی بین دو کشور کمک کرده است.

- **تأثیرات جغرافیایی بر تجارت نفت:** مکان جغرافیایی عراق و ایران نزدیک به یکدیگر و به مناطق استراتژیک نفتی خلیج فارس و دریای عرب، موجب افزایش تجارت نفتی و وابستگی متقابل در این زمینه شده است.

- **همبستگی بازارهای مصرف:** جغرافیای نزدیک عراق و ایران باعث همبستگی بازارهای مصرف و نیازهای مشابه در زمینه‌های مختلف اقتصادی می‌شود که می‌تواند به تبادلات اقتصادی فراوانی منجر شود.

- **دسترسی به دریای عرب:** وجود جغرافیایی عراق که به دریای عرب متصل است، باعث می‌شود که این کشور به عنوان یک کانال حیاتی برای صادرات و واردات ایران به بازارهای جهانی عمل کند.

- **موقعیت جغرافیایی در مسیرهای تجاری:** موقعیت جغرافیایی عراق و ایران در مسیرهای تجاری بین خاورمیانه و جنوب آسیا، می‌تواند به عنوان یک مزیت جهت توسعه تجارت و تبادلات اقتصادی ایفا کند.

- **همکاری در حوزه توسعه مرزی:** همکاری در توسعه مناطق مرزی، از جمله پارک‌های صنعتی و تجاری مشترک، می‌تواند به افزایش تعاملات اقتصادی در این مناطق کمک کرده و روابط دوجانبه را تقویت نماید.

لذا به رغم وجود موانع منطقه‌ای اتحاد راهبردی دو کشور، به دلیل روابط دیرینه و اشتراکات مذهبی و دینی و فرهنگی بین دو کشور، داشتن تاریخ مشترک، و... روابط اقتصادی - سیاسی بین دو کشور پیش از پیش بیشتر شده که به نوبه خود و داشتن جغرافیای نزدیک، سبب ساز بالا بودن میزان تجارت بین دو کشور در این ده ساله شده است. بعلاوه همسو بودن سیاست‌های عراق در بیشتر اوقات با ایران و عملکرد مثبت این کشور در دور زدن تحریم‌ها برای ایران باعث شده که روابط

تنگاتنگی را این دو کشور در این سال‌ها شاهد باشند. لذا از میان مولفه‌های برشمرده، به نظر می‌رسد که وجود نخبگان عراقی نزدیک به کشور ایران، اشتراکات مذهبی، فرهنگی و سیاسی، دور زدن تحریم‌ها، داشتن مرز مشترک امن بین دو کشور، وجود ذائقه و سلیقه مشترک در کالاها و به صرفه بودن قیمت آن‌ها، از جمله تاثیرگذارترین مولفه‌های گسترش روابط اقتصادی ایران و عراق در دهه مورد مطالعه بوده است. بنابراین در همین راستا لازم است که دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران ضمن پیگیری رویکردی متعامل نسبت به صحنه سیاسی عراق، در پی تحقق اهداف راهبردی با بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای صحنه گردان صفحه شطرنج سیاست عراق، تعاملی سازنده و کارآمدتر در راستای افزایش منافع اقتصادی و تأمین بهینه امنیت ملی ایران همت گماشته و با برنامه‌ریزی‌های بلند مدت، راه را برای توسعه بیشتر فعالیت‌های اقتصادی فراهم آورد.

منابع و مأخذ

- اسلامی گیلانی، محمد صادق. (1395). *تحلیل انتقادی تحریم‌ها: مشروعیت سنجی حقوقی تحریم‌های اقتصادی یکجانبه آمریکا علیه ایران*. تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق، چاپ اول.
- السعیدی، اسامه (1401). مصاحبه با دکتر اسامه السعیدی از دانشگاه علوم سیاسی النهرین بغداد در رابطه با روابط دوجانبه ایران و عراق و دلایل گسترش آن. تاریخ مصاحبه: 20-9-1401.
- المرشدی، هلیل. (1401). مصاحبه با علی جلیل هلیل المرشدی، استاد تاریخ نوین و معاصر (روابط بین الملل)، دانشکده تربیت دانشگاه المصتنصریه بغداد و پژوهشگر در مرکز مطالعات استراتژیک وزات دفاع عراق، تاریخ مصاحبه 1401-9-22. بغداد.
- المظفر، امجد. (1401). مصاحبه با رایزن فرهنگی عراق، دکتر امجد المظفر، در تهران در رابطه با روابط فرهنگی و دانشگاهی میان ایران و عراق. تاریخ مصاحبه 20-9-1401، تهران.
- برنا بلداجی، سیروس. (1384). «روابط جمهوری اسلامی ایران و عراق نوین (چالش‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها)»، *مجله مجلس و پژوهش*، 12(49-50)، 273-303.
- پور حسن، ناصر، خوشناموند، افسانه. (1399). «شکل‌گیری مرز نرم در روابط ایران و عراق در دوره پسا صدام»، *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، دوره نهم، شماره 34.
- پیرعلی، علیرضا؛ سیادت، سعیده. (1394). «ارزیابی عملکرد بازارچه‌های مشترک مرزی ایران با استفاده از مدل (BSC) (مورد مطالعه: بازارچه مرزی پرویزخان)»، *نشریه علوم و فنون مرزی*، شماره 12.
- ترازنامه انرژی ایران (سال‌های 1390-1400). معاونت امور برق و انرژی دفتر برنامه ریزی و اقتصاد کلان برق و انرژی.
- توکلی، یعقوب؛ قاسمی، بهزاد و سید احمدی، سید محمد. (1392). «روابط ایران و عراق پس از صدام: فرصت‌ها و چالش‌ها»، *فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، 2(5).

- جعفریان، رسول. (1386). «**نشیخ در عراق، مرجعیت و ایران**»، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
- جوادی ارجمند، محمد جعفر؛ امیرزاده، محمد رضا. (1392). «بررسی تاثیر روابط فرهنگی بر روابط سیاسی ایران و عراق (با تاکید بر انقلاب اسلامی)»، **نشریه پژوهش های انقلاب اسلامی**، شماره 6، 1392.
- خبرگزاری آنا تولى (1401). گذرگاه‌های مرزی عراق با ترکیه و ایران. تاریخ دسترسی به خبر <https://www.aa.com.tr/fa> : لینک دسترسی به خبر 1401/8/13.
- الامانه العامه لمجلس الوزراء، جمهوریه العراق. (2010). کتاب رقم 419.
- رستمی، مجتبی؛ نامیان، فرشید؛ اسلامبولچی، علیرضا و سهرابی، روح اله. (1398). «ارائه الگوی اسلامی تجارت خارجی با رویکرد دیپلماسی اقتصاد مقاومتی (مورد مطالعه روابط تجاری ایران و عراق)». **دو فصلنامه جستارهای اقتصادی ایران**، 16(32). 267-239.
- روزنامه دیپلماسی ایران. (1399). نظر سنجی مؤسسه ابرار معاصر تهران. رایه گزارش در خردادماه سال 1399. تاریخ دسترسی به گزارش: 1401/8 /27 / لینک دسترسی : <http://irdiplomacy.ir/file/download/news/1595416144-.pdf>
- روزنامه دنیای اقتصادی (1396). آغاز صادرات گاز ایران به عراق. تاریخ درج خبر 1 تیر 96، کد خبر 3223432. تاریخ دسترسی به خبر 1401/7/10.
- روزنامه اقتصادی ایران (1401/7/30). دو دهه تجارت ایران و عراق. ویژه نامه صادرات. آخرین بازدید 1403/1/19. لینک دسترسی: <https://newspaper.ireconomy.com/sp-8/74/522>
- سایت شبکه اطلاع رسانی نفت و انرژی شاننا (1401). **افزایش ۱۹ درصدی صادرات گاز ایران در ۵ ماه نخست ۱۴۰۱**. تاریخ خبر، دوم مهر 1401، کد خبر: 462413.
- سایت گمرک جمهوری اسلامی ایران (1401). گزارشات سالیانه تجارت خارجی ایران به تفکیک سال های 1398 تا 1400- تاریخ دسترسی به آمار 1401/7/20 . لینک دسترسی: <https://www.irica.ir>
- سایت دستگاه آمار وزارت برنامه ریزی عراق (1401). آمار مسافری هوایی در عراق. تاریخ دسترسی 1401/8/28. لینک دسترسی به سایت : <https://www.cosit.gov.iq/ar/2015-11-23-> (08-05-11).
- سایت اتاق مشترک بازرگانی ایران و عراق. (1401). آمار تجارت خارجی عراق. تاریخ دسترسی به سایت 1401 /8/28. لینک دسترسی به سایت: <https://ir-iqcc.com/?p=8050>
- سلطانی، محمد جواد، (1398). «ایران شانس اول حضور اقتصادی در عراق»، **ماهنامه اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی جمهوری اسلامی ایران**، 8(122)، 1-100.

- سهرابی، محمد؛ اشرفی، امراله؛ کریمی، مرتضی. (1395). «کالبد شناسی احزاب و گروه های سیاسی عراق و تاثیر آنها بر روابط ایران و عراق»، *نشریه مطالعات روابط بین الملل*، شماره 34، 188-189.
- سید تقی زاده، سید حمید؛ گودرزی، مهناز. (1400). «نقش دیپلماسی عمومی در جهت توسعه روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و عراق (1396-1400)»، *نشریه مطالعات روابط بین الملل*، شماره 56.
- سید، محمود؛ زارع، فاطمه. (1395). «مناقشات مرزی عراق با همسایگان خود با تکیه بر جنگ دوم خلیج فارس». *فصلنامه مطالعات روابط بین الملل*. 9(23)، 219-249.
- سیفی، عبدالمجید؛ پورحسن، ناصر. (1396). «داعش و پدیداری موازنه تهدید در روابط ایران و عراق»، *فصلنامه مطالعات روابط بین الملل*، سال یازدهم، شماره 41.
- صادقی، سید شمس الدین؛ مارابی، مهری و اکسا، نرگس. (1395). «ایران-عراق. چشم اندازی بر راهبردی شدن مناسبات دوجانبه». *فصلنامه پژوهش های روابط بین الملل*، 1(23)، 162-129.
- قائمی، یاسر؛ قیاسیف صابر. (1402). «سیاست خارجی عراق و روابط با ایران، در پرتو تغییر حاکمان سیاسی عراق (بعد از سقوط صدام، 2003-2022)». *فصلنامه مطالعات سیاسی بین النحرین*. 2(2)، 293-317.
- قربانی، عادل و صدیق محمدی، میر فرهاد. (1387). *روابط اقتصادی ایران و عراق؛ چشم اندازها و فرصت ها*، تهران، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، چاپ اول.
- گودرزی، محسن؛ مبینی دهکردی، عبدالله و معظمی گودرزی، محمد. (1401). «تیین پیشران های کلیدی آینده روابط ایران و عراق در افق 1401». *نشریه آینده پژوهی انقلاب اسلامی*. سال 3، 40-11.
- لطیف پور، فروغ؛ سلامت، فاطمه. (1398)، ارزیابی تاثیر تحریم های اقتصادی بر روابط تجاری دوجانبه ایران و عراق، *کنفرانس بین المللی اقتصاد جهانی و تحریم ها، تهران*، مرکز مطالعات و همکاری های علمی بین المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تاریخ بازیابی (1401-9-22)، قابل دسترسی در: <https://civilica.com/doc/988824/>
- نجات نیا، مهدی، (1398)، *سایه روشن های بازار عراق*، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، چاپ ششم.
- نقدی پور، محمود؛ مختار بند، محمود. (1400). بررسی نقش رویکرد مدیریت جهادی سردار شهید حاج قاسم سلیمانی در مواجهه با تحریمهای اقتصادی غرب علیه ایران، *دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، مکتب شهید سلیمانی، الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن ساز.
- واعظ، نفیسه. (1394). «بررسی تاثیر سفرهای زیارتی بر سیاست منطقه ای و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران با عراق نوین»، *نشریه شیعه شناسی*، شماره 50.

References

- Moeh, H. A., & Abdoullah, K. (2016). Iranian interests in Iraq in the post Saddam era. *International Journal of Management and Applied Science*, 2(5), 1-6.
- Sardarnia, K., & Chitsazan, M. R. (2019). The future of Iran-Iraq relations: Possible scenarios. *Iranian Political Studies*, 1, 43-59. Retrieved December 13, 2022, from https://ips.um.ac.ir/article_24871 the future of Iranian-iraq relations: possible scenarios.
- Taremi, K. (2005). Iranian foreign policy towards occupied Iraq. *Middle East Policy*, 12(4). Retrieved from ProQuest Central.
- Worldometer. (2022). Iraq population (2022) - Worldometer. Retrieved from <https://worldometers.info>